

„Naša Bosna“ – „Bečka škola“

Mjesta pamćenja, percepcije, mostovi i prelamanja u odnosu Austrije – Bosne i Hercegovine

Međunarodna i multidisciplinarna
naučna konferencija

PRILOZI

Mjesto: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu,
Franje Račkog 1

Datum: četvrtak, 21. april/travanj 2016. godine

Radni jezici konferencije: njemački i bhs jezik (simultani prijevod)

„Naša Bosna“ – „Bečka škola“

Mjesta pamćenja, percepcije, mostovi i prelamanja u odnosu Austrije – Bosne i Hercegovine

Međunarodna i multidisciplinarna naučna konferencija
u okviru Godine kulture Bosna i Hercegovina – Austrija 2016

Pozdravne riječi

Mag. Martin Pammer, austrijski ambasador u Bosni i Hercegovini

Uvodna izlaganja

Dr. Tamara Scheer

Carsko-kraljevski garnizon Bosna i Hercegovina (1878-1918): između zaostalosti, nacionalizama i fascinacije Orijentom

Prof. dr. Vahidin Preljević

Vijećnica: o pregnantnosti i književno-kulturalnoj konstrukciji mjesta pamćenja

Dr. Nedžad Memić

Austrijsko u Bosanskom: jezik kao zajedničko kulturno naslijeđe u odnosima između Austrije i Bosne i Hercegovine

Prof. dr. Vjeran Kursar

Habsburgovci kao predstavnici bosanskih franjevaca na osmanskoj Porti

Prof. Dr. Clemens Ruthner

Mračna strana zaposjedanja: predstavljanja okupacionog vojnog pohoda 1878.

Prof. Dr. Erwin A. Schmidl

Carsko-kraljevski bosanskohercegovački vojnici u Prvom svjetskom ratu: njihova uloga u prvom svjetskom ratu i naknadno djelovanje do današnjih dana

Dr. Franziska Zaugg

„Mir, sigurnost i pravda“: sjećanja bosanskih SS-vojnika na Austro-Ugarsku i Prvi svjetski rat

Dr. Imre Rész

Religijska autonomija muslimana u Bosni i Hercegovini i mađarska politika oko 1900. godine (promjene slike o Bosni u mađarskoj javnosti)

Dr. Amir Duranović

Organizaciona struktura Islamske zajednice i „austrijsko naslijeđe“

Uvod – Pozdravne riječi

Mag. Martin Pammer, austrijski ambasador u Bosni i Hercegovini

„Godina kulture Bosna i Hercegovina – Austrija 2016“ nudi, zaista, jedinstvenu priliku, da se intenzivno pozabavimo jedni drugima i da, osjećajući i koristeći perspektivu vremenskog okvira posljednjih 100 godina, pobliže razmotrimo raznovrsne oblasti raznolike i dobro izgrađene mreže naših, na svim razinama začuđujuće bliskih, odnosa. Ovo se događa uz pozadinu evropske integracije, koja je upravo za naše obje zemlje tako važna i dalje napreduje, naše rastuće ekonomske isprepletenosti i nebrojenih ljudskih veza u oba pravca.

Polazišna tačka za uzajamnu percepciju Bosne i Hercegovine i Austrije još i danas su onih kratkih 40 godina zajedničke historije od 1878. do 1918. godine, koje su, međutim, i dalje iznenađujuće moćno djelotvorne, a u kojima je (stara) „Austrija“ onu od „Osmanlija“ preuzetu provinciju „modernizirala“, ili, ako se razmišlja na drugi način, djelovala kao okupator i, konačno, i sa „hrabrim i vjernim“ pripadnicima bosanskohercegovačkih regimenti, izgubila Prvi svjetski rat. Iz toga su proizišli interkulturni kontakti, predodžbe i interakcije – od jezika do kulture svakodnevnice i ishrane, koje su tek znatno kasnije dopunjene i promijenjene iskustvima godišnjih odmora, prilivom gostujućih radnika u Austriju, valom izbjeglica i raznim drugim oblicima doseljavanja u drugoj polovini 20. vijeka. U svakom slučaju, pri tome ne treba izgubiti iz vida, da su intenzitet i snaga uzajamnog viđenja, također, podređeni i razvoju historijskih događaja: ako je vrijeme do 1918. godine bilo obilježeno posvećenošću, suočavanjem i prilagođavanjem, poslije su uslijedili odvratanje temeljeno na preokretima i slamanju sistema, povremeno odbijanje, a, time, i gubitak znanja. Velika renesansa (djelimično asimetričnog) „viđenja“ vraća se prijelomnim dobom 1989-1992. i raspadom bivše Jugoslavije, iz kojeg je Bosna i Hercegovina, na koncu, opet proizišla kao zasebna država, i time se nadovezuje na starije (kulturološke) uzore legitimiranja, koji se vezuju i sa „austrijskim“ vremenom.

Društveno-političko zbivanje, izrastanje novih identiteta na obje strane, te novija raspoloženja, su, u odnosu na historijska iskustva i njihovo djelimično „ponovno otkrivanje“, još i danas, više u pozadini.

Cilj ove multidisciplinarnе konferencije je da istraži ove odnose, i da na temelju izabranih tema – od izraza „Sarajevo, mjesto atentata“, „u jednom od najboljih garnizona Monarhije“, „Bošnjaci“ u Prvom svjetskom ratu, do religijskih, socio-političkih i jezičkih interakcija - prikaže njihovu pozadinu i ambivalencije. Povod koji se neposredno nadovezuje je, prije svega, stogodišnji jubilej mjesta pamćenja „Bitke na Monte Meletti“, ali, upravo, i bilateralna Godina kulture 2016.

Carsko-kraljevski garnizon Bosna i Hercegovina (1878-1918): Između zaostalosti, nacionalizama i fascinacije Orijentom

Dr. Tamara Scheer (Institut za historijske socijalne nauke Ludwig Boltzmann/ Univerzitet u Beču)

Garnizon Bosna i Hercegovina

Na Berlinskom kongresu 1878. godine Austro-Ugarska je dobila pravo da okupira osmanske pokrajine Bosnu i Hercegovinu. Ovom mandatu evropskih velikih sila prethodili su nemiri, koji su hiljade hrišćanskih izbjeglica iz ove pokrajine doveli u austrijsku Dalmaciju. Austro-Ugarska je prepoznala potrebu za djelovanjem kako bi se ova regija trajno smirila. Ovo je, međutim, bio samo jedan razlog interesa. U kolonijalno doba Austro-Ugarska je bila jedina evropska velika sila koja nije posjedovala niti jednu koloniju. Preuzeti ove pokrajine i izgraditi tamo vlastitu upravu, kako bi se, barem u smislu prestiža, manje zaostajalo za drugima, bila je misao koja je zaokupljala delegaciju ministra vanjskih poslova grofa Gyula Andrassyja na putu u Berlin.

U jesen iste godine habsburške su trupe umarširale u Bosnu i Hercegovinu. Nije se očekivao otpor, pošto je Osmansko carstvo ranije objavilo da povlači svoju vojsku. A, ustvari, neke vojne jedinice su ostale. One su, zajedno sa muslimanskim stanovništvom, organizirale oružani otpor, te je došlo do žestokih borbi sa habsburškim trupama koje su nadirale u maršu. U međuvremenu, i još mjesecima kasnije, hiljade muslimana je napustilo zemlju u pravcu Osmanskog carstva. Iako od 1878. godine u Bosni i Hercegovini više nije bilo osmanske uprave, ove su pokrajine, formalno, još ostale dijelom Osmanskog carstva. Tek je aneksijom 1908. godine uslijedilo državno-pravno prisajedinjenje Austro-Ugarskoj. Bosna i Hercegovina, međutim, nikada nije priključena jednom od druga dva dijela Carevine (Austriji ili Mađarskoj), nego je činila takoreći njen treći dio.

„Momci“ – vojnici iz Bosne i Hercegovine

Austro-Ugarska je već dugo prije aneksije počela sa prilagodbom vlastitim upravljačkim strukturama. Pored uvođenja sistema policijskih struktura i školstva, koji je najprije ličio na austrijski, ili pak na mađarski sistem, početkom 1880. godine uvedena je opća vojna obaveza, kao što je u ostatku Austro-Ugarske bio slučaj već od 1868. godine. Reakcija stanovništva nije bila u skladu sa očekivanjima. Posljedica je bio oružani ustanak, koji je, u svakom slučaju, uskoro ugušen. Poslije toga je Bosna i Hercegovina, do momenta kad su se desili pucnji u Sarajevu, bila miran dio Habsburške monarhije, barem sa stanovišta njenih političara, vojnih snaga i činovnika. U Bosni i Hercegovini, je do aneksije dominirala vojna uprava. Njeni su predstavnici bili ti koji su ovoj bivšoj osmanskoj provinciji dali trajan pečat. Bosna i Hercegovina je postala neka vrsta ogromnog garnizona, sa glavnim gradom Sarajevom i ne manje od 800 oficira.

Vojnici, regrutirani na temelju opće vojne obaveze, obuhvaćeni su u bosansko-hercegovačke regimente. Ovi su vojnici postali opće-poznati kao "Bošnjaci". Već postojećoj etničkoj, kulturnoj i religijskoj raznolikosti Habsburške monarhije i njene armije sada su se pridružili muslimani, čiji su kulturološki i religijski običaji uzeti u obzir. Umjesto, inače, uobičajenog pokrivala za glavu, vojnih kapa, muslimanski su vojnici nosili fes. Ovo obilježje trebalo je postati njihovom glavnom karakteristikom. Iako je fes bio propisan samo za muslimane, on je uskoro postao pristao dodatak sa kojim su rado pozirali i hrišćanski oficiri, kao što je vidljivo na slikama toga doba.

Većina takozvane „zemaljske djece“, bosanski vojnici, za vrijeme svog, najprije trogodišnjeg, kasnije dvogodišnjeg službovanja, svakako, nisu bili stacionirani u domovini. S jedne strane, bilo je to upravo samo par godina nakon ustanaka koji su se desili, pa se željelo izbjeći da se tako veliki broj naoružanih stanovnika pokrajine zadržava u njoj. S druge strane, u carsko-kraljevskoj armiji bilo je uobičajeno da se cijeli dijelovi neke regimente stacioniraju u drugim dijelovima Carstva. Godine 1910. u Austriji je bilo 3.200 aktivnih vojnika, u Mađarskoj 1.100, a u Bosni i Hercegovini je bilo stacionirano 5.104 vojnika.

U toku sljedećih trideset godina mnogi su se Bosanci našli u Beču, Budimpešti ili Gracu. U Beču su postali dio svakodnevnice kao dvorska straža. Mnogi od Bosanaca, koji su većinom poticali iz građanskih porodica, time su dobili jedinu mogućnost u svom životu da nakratko iziđu iz svoje domovine. To je, s druge strane, omogućilo „starosjedilačkom“ stanovništvu i da izravno upozna pridošlice. Ovo je, kao prvo, polučilo pozitivan kulturološki kontakt, a na koncu i transfer kulture, odnosno nastalo je novo kulturno dobro, kao npr. „bosniakerln“, omiljena vrsta peciva. Javljala se, međutim, i odbojnost. Bosanci su vrijedili kao lojalni i uvijek spremni za akciju, kad je u gradovima Beč, Budimpešta i Grac dolazilo do gradskih nemira.

Djelo o (vojnom) uređenju /kolonijalizacija

Bosna i Hercegovina je prije 1878. godine bila periferija Osmanskog carstva u koju se malo investiralo. Carsko-kraljevske vojne snage, kada su umarširale u zemlju, zatekle su jedva poneku čvrstu cestu i nedostatak vojnih zgrada koje bi odgovarale njihovim predodžbama. Počela je živa graditeljska djelatnost, koja je stalno bila vođena strateškim interesom, bilo da se radilo o gradnji vodovoda i kanalizacije ili cesta i željezničkih pruga. Na koncu, međutim, poneki most je mogao služiti i za transport vojnih jedinica, ali i biti od koristi za civilno stanovništvo. Iako je infrastruktura bila u veoma siromašnom stanju i jedva da je bilo javnih kulturnih ustanova, oficiri nikada nisu izvještavali ekstremno negativno. Bit će da je prevladala fascinacija tako izrazito drugačijim. I zaista, infrastruktura i uslovi života bili su, otprilike, uporedivi sa onima u Istočnoj Galiciji, o kojima se, međutim, bitno negativnije izvještavalo. Jedna anegdota iz satiričnog časopisa „Die Muskete“, koji je, među ostalim, često izvještavao iz vojnog svijeta i zbog toga bio omiljen među pripadnicima vojske, ilustrira situaciju 1913. godine, dakle u momentu kada habsburška uprava već traje 35 godina: „Iz garnizona: Ekselecija vrši inspekciju u jednom južnom garnizonu koji još nije imao previše znanja o zapadnjačkoj kulturi, i primjećuje sa velikim zadovoljstvom, da je u „vojno-naučnom klubu“, etabliranom u jednoj tihoj sporednoj uličici, svaki dan izrazito živo i da je frekventno posjećen, čak i od strane neaktivne gospode. Jednoga dana, visoki gospodin uljudno zaustavi jednog debelog rezervistu, upravo u najvećoj žurbi ka izvoru vojničkog znanja: „Pa, gospodine poručniče, i Vi u Klub, je li tamo danas predavanje?“ „Ne, Ekselecijo“, zamuckuje Debeljko, već sav crven u licu, „nego, jedini zahod“. Ipak, vremenom su novoizgrađene kasarne bile daleko udobnije nego one, npr. u Tirolu, gdje su vojnici bili smješteni u ustupljenim samostanima Josipa II.

Jeftino svjetlo Orijenta

Za oficire i vojne službenike Bosna i Hercegovina je, i iz drugih razloga, postala jednim od omiljenih garnizona. Troškovi života su bili niski. Pošto je carsko-kraljevski oficir često bio u stisci sa novcem, ovdje bi se osjećao puno više elitom u društvu nego u drugim garnizonima.

Cijela porodica bi brzo doselila u Garnizon i oficiri su mogli da daleko bolje organiziraju domaćinstvo nego što bi to bio slučaj negdje drugdje. „U pogledu udobnosti, općih životnih uslova i društvene razine Mostar je već tada nudio otprilike isto, kao i neki mali, od centra udaljeni garnizon u unutrašnjosti Carevine. Životni troškovi su bili niski, donekle dobre stanove nije bilo teško naći, a oženjeni oficiri i činovnici živjeli bi tamo najmanje jednako lako, pa i višestruko lakše, i bez sumnje ugodnije, nego u mnogim mjestima u unutrašnjosti carsko-kraljevske domovine“, sjeća se carsko-kraljevski oficir Josip Stürgkh svog bosanskog garnizona 1880-tih godina.

Mnogi oficiri su doveli porodice, koje su dolazile sa idealizirano pozitivnim predodžbama o Orijentu. Anton Lehar, koji je 1890. služio u Sarajevu kao zamjenik kadetskog oficira, sjeća se: „*I Gradonačelnik je imao četiri žene. Naše oficirske dame su ih posjećivale u haremu. Uvijek bi se vraćale razočarane. Tamo se nije događalo apsolutno ništa romantično.*“ Mreža prostitucije, koja je inače bila ispletana oko svakog garnizona, u Bosni i Hercegovini je funkcionirala drugačije. I ovdje se pokazuje očekivanje u kontekstu općinjenosti Orijentom, koje je, međutim, često završavalo razočarenjem. Lehar je dalje pisao: „*Uostalom, npr. Olomouc-paša je bio poznat po svojoj vojničkoj ljubaznosti. On se je 1878. godine hrabro borio protiv Švaba i nije davao mira ni nakon gušenja otpora. Tako je zatočen u Olomoucu. Otuda njegovo ime. Vratio se kao Kafedžija. Njegova je turska kafana bila omiljeni cilj izleta. Bio je prijatelj i povjerenik sarajevskih ljubavnika. On bi za puno novca, uz primjenu obimnih pravila o mjerama predostrožnosti i opreza, isporučivao u kuću `prave` Turkinje farbane kanom, svježe obrijane, zastrte debelim velom. Kasnije bi se, navodno, svakako, ispostavljalo, da se ista roba mogla jeftinije nabaviti u ciganskoj četvrti.*“ Ipak, pravila ponašanja su za Garnizon Bosna i Hercegovina bila nešto drugačije postavljena, nego u drugim garnizonima. Carsko-kraljevski oficir Ludwig Hesshaimer se prisjeća: „*Ali, oficirskih avantura koje bi sezale u bajkovito orijentalno, ovdje nije bilo. Takvo što je bilo najstrože zabranjeno. Teško onom ko bi pokušao, makar to bilo i tako bezazleno, da se približi nekoj muslimanki.*“

I zaista, nije tu dolazilo samo do kulturološkog kontakta, nego puno više; mnogi su oficiri i njihove porodice preuzimali i na nov način interpretirali „orijentalne“ navike. Često bi se ovaj transfer održavao dugo nakon okončanja njihovog boravka. U sjećanjima carsko-kraljevskog oficira Eduarda Lakoma, koje je zabilježio njegov unuk, glasi: „*Godine 1913. porodica se seli u lijep stan od 140 m² u Beč-Meidling. Djed, koji je penzionisan 1911. godine, neko vrijeme stanuje kod njih. Kao što je to bilo uobičajeno, nekad, kod činovnika i oficira koji su službovali u Bosni, on je jednu od soba, za sebe, uredio kao „bosanski salon“, dakle sa orijentalnim namještajem, umjetničkim predmetima, oružjem i tepisima, pa čak i sa haremskim rešetkama na prozorima (koje je moja majka, ubrzo nakon 1945. godine, svakako, uklonila). Soba, u kojoj stoji i Bösendorfer- piano, djeluje kao saraj. Divani su, u svakom slučaju, vojni sanduci sa tankim madracima i, u nuždi, prikriiveni ćilimima, a neuki posjetioci, koji tu zađu radi uživanja, redovno gnječe trticu sjedeći na njima; predstava je to, koju sam često imao priliku da doživim.*“

Konflikt narodnosti

Carsko-kraljevski oficir Josip Stürgkh sjeća se Mostara 1880-tih godina: „Jer, po mom mišljenju, u najveće ovdašnje pogodnosti moralo se računati to da ovdje nije bilo nacionalnopolitičkih

pitanja koja raslojavaju društveni život". Pošto je, međutim, u stanovništvu bilo nacionalnih i religijskih napetosti, kako se ondamoglo doći do takvog mišljenja? Na početku okupacije muslimansko stanovništvo je bilo ono koje se silovito opiralo nepozvanom gostu, dok su pred početak Prvog svjetskog rata netrpeljivosti dolazile pretežno od strane Srba. Ako se čitaju drugi dnevници, pokazuje se da je važna razlika bila u tome, da se Bosna i Hercegovina nije percipirala kao „svoja zemlja“ i da se nije očekivao utjecaj nacionalnih napetosti na koheziju Habsburške monarhije. Tako se, doduše, mogu naći napomene u sjećanjima na Sarajevo 1890-tih godina, kao „Oni, koje treba da povedemo u pravcu kulture i reda, često su za nas imali samo osjećaj mržnje i prezira i nazivali nas prezrivo Švabama (...) Naročito su Srbi, već tada, vrijedili kao slabo pouzdani. Njihove kćeri su, barem u javnosti, izbjegavale druženje sa Švabama“. Ipak, ovaj „osjećaj mržnje i prezira“ se, ni u kom slučaju, ne može usporediti sa drugim dijelovima Habsburške monarhije, o kojima su isti oficiri pisali da se osjećaju kao u neprijateljskoj zemlji.

Rezime

Obzirom na česte smjene u garnizonima veći dio carsko-kraljevskih oficira je doživio Garnizon Bosna i Hercegovina. Većinom bi ostajali nekoliko godina i, zatim, selili u druge garnizone Habsburške monarhije – negdje između Lemberga, Krakova, Trenta ili Temišvara. Rezultat toga je okolnost da su mnogi – kad bi došli do kraja svoje karijere – vjerovali da mogu porediti mnoge dijelove Habsburške monarhije. Oni se tamo nisu zadržavali, kao obični putnici, samo po par dana ili sedmica, nego su morali da obučavaju lokalnu mušku djecu kao vojnike, morali su da sarađuju sa civilnom upravom i da svojim porodicama stvore privremeni dom.

Uz samo male izuzetke, u sjećanjima i dnevnicima carsko-kraljevskih oficira i vojnih činovnika uvijek se ocrta ista slika o Bosni i Hercegovini i njenom stanovništvu. Prezrivi prema strancima, ali, ipak, ljubazni prema vojnim licima i generalno prema vojsci, ni u kom slučaju postajući opasni za Monarhiju, jednostavni, ali, ipak, komotni, kao i sa šećernim preljevom ponekad zaostalog orijentalizma, ali uvećane vrijednosti zbog snažnog udjela pozitivne fascinacije. Zbog toga ne čudi što je kasniji podmaršal Eduard Hentke von Hesshart svoje iskustvo Bosne sažeo u kratku misao: „Sarajevo se ubrajalo u najbolje garnizone Monarhije“.

Vijećnica: o pregnantnosti i književno-kulturalnoj konstrukciji mjesta pamćenja

Vahidin Preljević, Univerzitet u Sarajevu

Sarajevska Vijećnica postala je danas jedno od ključnih mjesta evropskog kulturnog pamćenja i/ili sjećanja (Aleida Assmann, Pierre Nora). U referatu će se nastojati istražiti put na kojem se ovo mjesto pamćenja formiralo, povezivajući teorije kulturnog pamćenja sa kategorijom signifikantnosti i pregnantnosti kod njemačkog filozofa Hansa Blumenberga.

Erich Rothacker je četrdesetih godina dvadesetog stoljeća u okviru svojih kulturalnoantropoloških studija formuirao načelo znakovitosti“ („Satz der Bedeutsamkeit““, koje s jedne strane obuhvaća individualni doživljaj svijeta odnosno njegovu artikulaciju, a s druge strane logiku kulturalnog procesa. To načelo kaže sljedeće: svijet se opaža i doživljava putem čina uživanja (Anteilnahme) odnosno artikulacije. No, ove su pak pod odsudno određene onim što Rothacker naziva „osjetilnim pragovima“ (*Sinnesschwellen*) koji su pak, sa svoje strane, uvjetovani individualno i kulturalno.¹ Otuda proistječu različite pretpostavke za operacije „uronjavanja pogleda“ („Blickeinsenkung“) i „uočavanja“ („Gewahren“), koje različito duboko zadiru u slojeve zbilje. One se kreću između „individualizacije“ i „šematizacije“ stvarnosti. U individualizaciji nastaje viši stupanj artikulacije i diferencirani pogled na svijet, dok šematizacija dovodi do siromašenja opazajnih polja i dezartikulacije. Rothacker će taj model svesti na formulu: „Bez doživljenog znamenovanja nema ni opažanja“². Tako se znakovitost/znamenovanje ispostavlja kao mogućnost izgrađivanja aktivnog odnosa prema životnom svijetu, tako što će mu subjekt pripisavati vrijednosti. No, znakovitost ne bi trebalo shvatiti kao čisto subjektivno upisivanje individualnih predstava, iako one, dakako, igraju bitnu ulogu. Rothacker u ovom slučaju polazi od ravnoteže subjekta i objekta: način uočavanja tvori subjektivni aspekt a slika svijeta koja nastaje na temelju tog načina objektivni aspekt istog procesa. Pritom „slika svijeta“ (Weltbild“) nije naprosto umišljeni svijet, nego „isječak iz građe svijeta“, isječak koji je „s jedne strane oskudan u poređenju s neiscrpnošću zbiljskoga, koji, međutim, to zbiljsko obogaćuje tako što uspostavlja znamenujuće odnose i stvara sjaj putem slika dobivenih iz ljudske perspektive“³

U svojoj epohalnoj knjizi Rad na mitu njemački filozof Hans Blumenberg će produbiti ovo polazište. I on se zanima za naponsko polje koje nastaje između subjektivnog zaposjedanja svijeta putem pripisivanja vrijednosti i objektivnog značaja stvari. Prema Blumenbergu, subjektivna komponenta može biti veća od objektivne, ali ova posljednje ne smije biti ravna

¹ Isti pojam, ne pozivajući se na Rothackera, koristi i Bernhard Waldenfels: *Sinnesschwellen. Studien zur Phänomenologie des Fremden*. Frankfurt 1999.

² „Ohne erlebte Bedeutsamkeit keine Wahrnehmung“. Erich Rothacker: *Der Satz der Bedeutsamkeit*. In: *Kulturphilosophie*. Hgg. von Ralf Konersmann. Leipzig 1996. S. 147.

³ Rothacker, S. 147. „einerseits arm ist im Vergleich mit der Unerschöpflichkeit des Wirklichen, der dieses aber auch wieder bereichert durch die Bedeutsamkeitsbezüge und den Glanz der durch die menschliche Perspektive gewonnen Bilder.“

nuli".⁴ To znači da bi se znakovitost koja bi u potpunosti rezultat subjektivne konstrukcije, kojoj bi nedostajala objektivna baza, morala raspasti.⁵

Otuda je proizvođenje znakovitosti „čin koji je posve izvan samovolje“⁶. Kako bi to objasnio Blumenberg donosi poznati stih iz Goetheove pjesme *Urworte. Orphisch*. Tamo je riječ o „skovanoj formi, koja se živuć razvija dalje“. Po tome, znakovitost bi proistekla iz figura koje, istina, posjeduju relativnu konstantnost i „trajanje u vremenu“, ali koje ujedno ostavljaju prostor za preinačavanje i proširenje. Kao takve, one se odlikuju „pregnantnošću“, no ujedno su daleko od okamenjenih formi kojima Rothacker pripisuje indiferentnost i nedostatak artikulacije, ali su isto tako daleko i od evidentnosti koja se doživljava u mističkom dodiru i iskustvu. Znakovitost se tako ispostavlja kao neka vrsta otpora protiv niveliranja koju, recimo, sa sobom donosi princip vjerovatnoće. Blumenberg ukazuje na proturječnost koja se otvara u znakovitosti. Naime, s jedne strane, vrijeme jeste pretpostavka znakovitosti, može se konstituirati tek iz njega, odnosno u trajanju. S druge strane, ona nastaje kao otpor vremenu, koje je ujedno najvažniji faktor niveliranja i difuzije. Ovo proturjeđe Blumenberg će nastojati riješiti tako što će vrijeme odrediti kao onu snagu koja aktualizira pregnantnosti. Ernst Cassirer je u jednom eseju o Georgu Simmelu govorio o prijeporu između „konstanze forme“ i njene „modifikabilnosti“⁷. Ako kulturni proces shvatimo kao dinamičan, onda njegove forme moraju uvijek ostati *preinačive*, *preobrazive*, sposobne za promjenu i prilagođavanje. Međutim, isto tako vrijedi da bi bez trajanja i konstantnosti simboličkih formi proces doživio krah.

Ovdje se možemo kratko nadovezati na problem određivanja tipologije kultura, Kao što je poznato, strukturalistička etnologija je razlikovala između vrećih i hladnih kultura, onih koji streme neprestanom preobražavanju i onih koji su proces inovacije manje-više zaledili.⁸ Sličnu dihotomiju imamo i u novijoj teoriji kulturnog pamćenja, koja ratilukuje vrelo i hladno sjećanje, te ih razumijeva kao dvije suprostavljene mnemopolitičke strategije koje se mogu primijeniti u svakoj kulturi, pri čemu je očigledno da u nekim razdobljima dominira jedan a u nekim drugi princip. I jedan i drugi princip kriju određene rizike po proces kulture. Dok su vrela kulture u opasnosti da proizvode diskontinuitete, kulturna hladnoća pak prijete da uništi znakovitost, tako što će spriječiti obnavljanje formi a time i aktivno „učestvovanje“ u njima.⁹ To odgovara i odnosu semiotiziranja i desemiotiziranja u mehanizmu kulture kod Jurija Lotmana.¹⁰

⁴ Hans Blumenberg: *Arbeit am Mythos*. Frankfurt 1996 (1979), str. 77. „größer sein, als die objektive, die objektive aber nie auf Null zurückgehen.“

⁵ *Ibidem*.

⁶ Blumenberg, *Mythos*, str. 78. „der Willkür gänzlich entzogener Akt“.

⁷ Ernst Cassirer: *Die „Tragödie der Kultur“*. In: *Kulturphilosophie*, Hgg. von Ralf Konnersmann. Leipzig 1996. str. 132.

⁸ Klod Levi-Stros (Claude Levi-Strauss): *Divlja misao*. Beograd 1966.

⁹ Jan Assmann: *Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München 1992., str. 68-70.

¹⁰ Juri M. Lotman: *Kunst als Sprache. Untersuchungen zum Zeichencharakter von Literatur und Kunst*. Leipzig 1981., str. 43.

Tu dolazimo do pitanja kako uopće možemo prepoznati znakovitost. Blumenberg, ne polažući pravo na potpunost, navodi sljedeće karakteristike: „istovremenost, latentni identitet, kružni tok, vraćanje jednakog, recipročnost otpora i jačanja postojanja, izoliranje određenog stepena realnosti sve do isključivosti protiv svake konkurentne realnosti“¹¹

Te kategorije nalazimo u sarajevskoj Vijećnici, pregnantnost, cirkularnost, vezivanje za ključne, simboličke događaje bosanskohercegovačke i evropske povijesti, od kojih ćemo ovdje nabrojati samo neke momente: Sarajevski atentat, razaranje biblioteke, "poetika ruševine" (Karahasan), ponovna izgradnja, ponovno otvaranje na 09.05. 2014. Osim pregnantnosti, koja se slijedom vanjskih, empirijskih zbivanja formira oko Vijećnice, ona se ispisuje kao topos kulturnog pamćenja u medijima i književnim tekstovima (Goytisoló, Karahasan, Galloway). U referatu će se o tome iscrpnije govoriti.

¹¹ Blumenberg: Mythos, str. 80. „Gleichzeitigkeit, latente Identität, Kreisschlüssigkeit, Wiederkehr des Gleichen, Reziprozität von Widerstand und Daseinssteigerung, Isolierung des Realitätsgrades bis zur Ausschließlichkeit gegen jede konkurrierende Realität.“

Austrijsko u bosanskom.

Jezik kao zajedničko kulturno naslijeđe u odnosima između Austrije i Bosne i Hercegovine

(Dr. Nedžad Memić, Beč)

Uvod

Austrija i Bosna i Hercegovina sudbonosno su povezane. Ova izjava, doduše, može zvučati malo pretjerano, čak i patetično. Ko je, međutim, pogledao izloge brojnih bečkih knjižara povodom 100 godina od izbijanja Prvog svjetskog rata, mogao je otkriti mnoge naslove koji sadrže imena „Sarajevo“ ili „Bosna“. Čak je i jedna bečka prodavaonica igračaka u samom centru Grada (Innenstadt), u to vrijeme, prodavala figure bosanskohercegovačkih vojnika sa muzičkim ansamblom iz doba Austro-Ugarske. U Sarajevu je, s druge strane, ovaj okrugli stogodišnji jubilej obilježen markantno, popraćen nizom kulturnih događaja, konferencija, publikacija i medijskih izvještaja.

I dok je istraživanje političke, privredne ili kulturne historije Bosne i Hercegovine gotovo nezamislivo bez vremenskog perioda od 1878. do 1918. godine, samo se mali broj istraživača dosada bavio jezičnim odnosima između dvije zemlje. To je, vjerovatno, manje stvar intenziteta jezičnog kontakta i njegovog značaja, nego što je rezultat političkih i naučnih procesa u 20. vijeku. Austro-ugarski period je za bosanskohercegovačke lingviste bio interesantan samo sa aspekta činjenice, da su upravo u ovo vrijeme donesene neke od temeljnih odluka u vezi sa standardizacijom lokalnog jezika, odnosno njegovog naziva, kao što su Pravopisna reforma 1883. godine, objavljivanje Gramatike bosanskog jezika 1890., Uredba o ukidanju naziva za jezik „bosanski“ 1907. ili npr. Zabrana ćirilice 1914. godine. Vrijeme od 1878. do 1918. se je, dakle, držalo relevantnim samo u kontekstu historije srpskohrvatskog, odnosno bosanskog jezika. Bosanskohercegovačka germanistika, s druge strane, nije se gotovo nikako trudila, da bliže istraži jezične konvergencije između bosanskog, hrvatskog, srpskog i njemačkog, naročito austrijskog njemačkog. Tek su Memićevom disertacijom (2005), njegovom Monografijom o posuđenica iz austrijskog njemačkog u govoru grada Sarajeva (2006), odnosno Rječnikom germanizama i austrijacizama u bosanskom (2014), objavljeni prvi obimni naučni radovi o ovoj problematici u Bosni i Hercegovini. Ipak, postoji još mnogo potrebnih daljih istraživanja, npr. o unutrašnjoj i vanjskoj višejezičnosti u Bosni i Hercegovini u austrougarsko vrijeme ili o ulozi njemačkog u tadašnjem spektru jezičke raznolikosti ove zemlje, u koju je, u toku okruglo 30 godina, doselilo više od 100.000 osoba iz austrijske i mađarske polovine Carstva. I na polju leksičkih kontakata mnoge oblasti, još uvijek, ostaju neistražene: npr. jezični kontakt bosanskog s njemačkim jezikom u stručno-specifičnim registrima iz oblasti kao što su tehnika, zanatstvo, industrija ili dalja istraživanja, koja bi trebalo da se pozabave analizom distribucije njemačkih posuđenica u bosanskom, u dimenziji koja se tiče dijastratskih varijeteta (dijalekti, regiolekti).

U nastavku ću pokušati da napravim pregled jezičnih kontakata između Austrije i Bosne i Hercegovine i da na temelju nekoliko primjera prikazem potencijal jezičnog kontakta u očuvanju zajedničkog kulturnog naslijeđa.

Kontakt je oduvijek postojao

Jezički kontakt između germanskih i južnoslavenskih jezika seže daleko u prošlost. Sjetimo se samo toga, da su u toku Seobe naroda, još prije slavenskog naseljavanja Balkana, i germanska plemena nastanjivala ovu regiju, među ostalim i Goti kao jedan od najvažnijih (istočno-) germanskih naroda. Neke rane posuđenice iz gotskog u općeslavenski jezik, a time i u kasniji bosanski, hrvatski i srpski, poznate su do danas, spomenimo ovdje samo dvije: *pop* (gotski: *paps*, njemački: *Pfaffe*) i *malta* (gotski: *mota*; njemački *Maut*).

Sljedeća, za jezički kontakt značajna, faza nastupa u Srednjem vijeku. U toku 14. i 15. vijeka u srednjevjekovnoj bosanskoj državi se razvija rudarstvo, naročito u i oko gradova Kreševa, Fojnice, Olova ili Srebrenice. Srednjevjekovni bosanski vladari pozivali su u ovo doba rudare Sase – tada poznate po svojim vještinama vađenja rude – u zemlju, osiguravajući im privilegije. Saksonske kolonije rudara u Bosni prvi su put, u gore navedenim mjestima, registrirane u vrijeme bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića 1339. godine. Zakon o rudarstvu za Sase obuhvatao je vlastiti sud i notare (Striedter-Temps 1958, 7), a zadržan je čak nakon osmanskog osvajanja Bosne i Hercegovine (Sundhaussen 2014, 55).

Odakle su ovi saksonski rudari dolazili, još uvijek nije razjašnjeno. Jedna teza govori o njihovom doseljavanju iz Spiša u današnjoj Slovačkoj, gdje je, također, postojala kolonija njemačkih rudara. Druga, vjerovatnija, teza govori o direktnom doseljavanju iz rudom bogate Štajerske, odnosno Srednje Njemačke i Češke. Sigurno je, pak, da ovi kolonisti koji su govorili njemački nisu bili Sasi u etničkom smislu: u Srednjem vijeku se, naročito u području utjecaja Mađarskog kraljevstva, koristio etnonim *Saxones* („Saksonci“) kao kolektivna oznaka za sve Nijemce (Heine, 25. 06. 2015). U ovom kontekstu se od 12. vijeka govori i o Transilvanijskim Sasima u tadašnjoj Kraljevini Mađarskoj, a sada u Rumuniji. Od ovih saksonskih rudara u bosanskohercegovačkim krajevima nije ostalo mnogo: neki su se asimilirali, mnogi su napustili zemlju u vrijeme osmanskih osvajanja. Njihovo je prisustvo, međutim, bilo interesantno sa aspekta historije jezika. Tako su u to vrijeme preuzeti neki izrazi iz rudarske terminologije iz njemačkog u bosanski. Dva najpoznatija izraza su svakako *šljaka* (njemački: *Schlacke*) i šljam (njemčaki: *Schlamm*). Njemačke posuđenice iz ovog vremena mogu se pronaći i u topografskim pojmovima, i to upravo u regijama, u kojima su živjeli srednjevjekovni Sasi rudari. Na njihovo postojanje još i danas podsjećaju imena mjesta, voda i planina, kao npr. selo *Sase*, hidronim rijeka *Saska rijeka* ili brdo *Kvarac* (od njemačkog *Quarz*), svi u okolini istočnobosanskog grada Srebrenice.

Poslije osmanskih osvajanja jezični i kulturni kontakt sa njemačkim govornim prostorom je u Bosni i Hercegovini periferan. Cijela zemlja snažno se orijentira prema islamsko-orijentalnom stilu življenja, a u smislu lingvističkog kontakta u bosanskom jeziku se udomaćuju mnogi orijentalizmi. Interesantno je pri tome, da se je utjecaj osmansko-turskog kao jezika uprave, arapskog kao jezika religije i perzijskog kao jezika književnosti, širio postepeno. O tome svjedoči i prvi bosansko-turski rječnik Muhameda Hevaija Uskufija iz 1631. godine, koji bilježi relativno mali broj orijentalizama (Uskufi 2011, 29). Za razliku od susjedne Hrvatske, u kojoj od 1526. godine utjecaj bečkog dvora jača, u Bosni i Hercegovini se kontakt sa govornicima njemačkog jezika ograničava uglavnom na trgovce ili u okviru Vojne granice. Tako se ovaj kontakt djelimično može primatiti u takozvanim „Krajišničkim pismima“, jednom vidu epistolarne korespondencije između bošnjačkih pograničnih plemića (*kapetani*) iz osmanske Bosne s jedne strane i hrvatskih, odnosno dalmatinskih zapovjednika, kao i upravnih struktura, s habsburške tj.

mletačke strane vojne granice, s druge strane (usporedi: Nezirović 2004). Do snažnog jačanja njemačkog jezičkog i kulturnog utjecaja dolazi nakon završetka Austrijsko-turskih ratova i Karlovačkog mira 1699. godine. Oslabljeno Osmansko carstvo moralo se povući južno od rijeka Save i Dunava, te dolazi do učvršćivanja i proširivanja Vojne granice. U područja srednjeg Podunavlja (centralna Mađarska, Vojvodina, Banat itd), koja su nakon povlačenja Osmanlija ostala bez stanovništva, bečki dvor sada provodi aktivnu politiku naseljavanja (kolonizacije), s ciljem da se regija privredeno oživi. Doseljenici su, uglavnom, dolazili s njemačkog govornog područja, većinom iz Elzasa, Lotaringije, iz Franačke (Rhein-, Mainfranken), te iz Falačke (Pfalz), ali i iz Švabije, Luksemburga, Bavarske itd. Za njih se južnoslavenskim jezicima udomaćio izraz „Švabe“, a u historijskoj literaturi često se nazivaju Podunavskim Švabama, Dunavskim Nijemcima ili „Folksdojčerima“. Jezičko-historijski se u područjima koja naseljavaju Dunavski Nijemci formiraju kompromisni dijalekti sa franačkim, alemanskim i bavarskim obilježjima. Ovi dijalekti su se govorili u neformalnim situacijama i u krugu porodice. U formalnim situacijama kolonisti su koristili njemački književni jezik (Hochdeutsch) sa austrijske, odnosno bečke provenijencije, koji je imao status jezika uprave u regiji Vojne granice, koja je, opet, bila direktno podređena bečkom dvoru (Striedter-Temps 1958, 19). Upravo se iz ovog razlog daju objasniti većinom austro-bavarski jezički elementi u njemačkim posuđenicama u hrvatskom, srpskom i bosanskom jeziku.

Intenzivniji njemačko-bosanski jezički kontakt nastupa tek nakon 1878. godine. Ove godine Austro-Ugarska okupira Bosnu i Hercegovinu, koja je prije toga bila pod okupacijom Osmanlija, te oslabljena dugodecenijskim krizama i ustancima. Okupirano područje biva direktno podređeno Zajedničkom Ministarstvu financija Austro-Ugarske u Beču. To znači, da okupirane oblasti ni prije, a ni poslije aneksije 1908. godine, nisu pripadale niti jednoj od polovina Carevine (Malcolm 2011, 254) i činile su „corpus separatum“ u okviru Monarhije. Austro-Ugarska je imala nedovoljno povjerenja u domaće javne službenike iz osmanskog vremena, te ih je imenovala iz svojih redova: a ovi su bili doseljenici iz obje polovine Carevine. Ipak, nisu samo javni službenici dolazili u Bosnu i Hercegovinu poslije 1878. godine: i brojni oficiri i poslovni ljudi htjeli su da okušaju sreću u okupiranim i kasnije anektiranim područjima. Doseljenici koji su govorili njemački dolazili su pretežno u sjevernu Bosnu. No, ovaj put, kolonisti nisu dolazili direktno sa njemačkog govornog područja, nego uglavnom iz onih oblasti u jugoistočnoj Evropi, koje su već ranije bile naseljene Podunavskim Švabama (usporedi: Kasumović, 2015).

Od doseljenika u Bosnu i Hercegovinu većina je došla iz južnoslavenskih oblasti Dunavske monarhije (Hrvati, Srbi), ali među njima su bili i Slovenci, germanofoni Austrijanci, Mađari, Česi, Rusini, Poljaci itd. Broj doseljenika je do 1910. godine premašio 100.000. Tako je, prema Popisu stanovništva iz 1910. godine, u Bosni i Hercegovini živjelo 46.859 austrijskih i 61.151 mađarskih državljana (ukupno 5,7 procenata ukupnog stanovništva, usporedi: „Rezultati popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910“ 1912, 49).

Bili su to oni južnoslavenski doseljenici, koji su već u svom govoru donijeli i mnoge njemačke posuđenice u Bosnu i Hercegovinu, a to jezičko blago ušlo je i u domaći jezik, najprije među gradskim stanovništvom. Tako se da objasniti veliko preklapanje njemačkog posuđeničkog fonda u srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku. Van sumnje je, da je, nakon okupacije, i u Bosni i Hercegovini njemački bio jezik prestiža, iako je njegova upotreba bila više rezervirana za više nivoe administracije, vojsku, željeznicu, kao i za korespondenciju sa Zajedničkim ministarstvom financija (Juzbašić 1999, 14). Nastava njemačkog jezika imala je važnu poziciju u školskom

sistemu, uz to su npr. svi zemaljski zakoni, osim na bosanskom, odnosno srpsko-hrvatskom, objavljavani i na njemačkom, postojala je i štampa na njemačkom jeziku itd.

Posuđenice pripovijedaju historiju

Njemačko-bosanski jezični kontakt bio je intenzivan, iako je relativno kasno počeo. U jezičnom blagu svakodnevnog bosanskog jezika, prije svega u govornom jeziku, upotrebljava se nekoliko stotina njemačkih posuđenica (germanizama, „Germanismen“). U Memićevom rječniku (2014) zabilježeno je okruglo 1.100 pojmova (posuđenica i njihovih izvedenica). U ovaj rječnik uglavnom nisu ušle one njemačke posuđenice iz jezika pojedinih struka ili zanata. Kao i u susjednim jezicima, srpskom i hrvatskom, njemačke posuđenice i u bosanskom jeziku, bez sumnje, imaju austro-bavarska, odnosno obilježja austrijskog njemačkog. Stoga se u kontaktno-lingvističkom smislu može govoriti i o austrijacizmima. Pri tome je, kao posudbena osnova, služio ne samo standardni jezik, nego i austrijski razgovorni jezik (tzv. „Umgangssprache“), odnosno dijalekti. Proces posuđivanja, sve u svemu, ima dva motiva: prvi su takozvane kulturološke posuđenice, koje se transferiraju iz jezika davaoca (ovdje njemački) u jezik primalac (bosanski), jer za to postoje kulturno-historijski razlozi. Time se zajedno sa objektima (predmeti, pojave, fenomeni) transferiraju i njihovi nazivi. S druge strane, do posudbe dolazi i iz razloga prestiža, i kad ne postoji potreba za imenovanjem novih predmeta ili pojava: u ovom slučaju jezik davalac i njegova kultura uživaju status prestiža u kulturi jezika primaoca, (Matras 2009, 150). U predočenom pregledu želimo pokazati, kako je proces posuđivanja sociolingvistički modificirao neke njemačke lekseme (modele) u bosanskom (replika) u njihovoj formi i značenju, a s jedne strane ih i konzervirao. Izabrane posuđenice su dobri primjeri za kulturno-historijsku dimenziju njemačko-bosanskog jezičkog kontakta, odnosno jezičkih odnosa između Austrije i Bosne i Hercegovine.

U nastavku ćemo – po alfabetskom redu – analizirati neke germanizme, odnosno austrijacizme u bosanskom. Kao izvor služi već pomenuti Memićev rječnik (2014).

„escajg“ – posuđeno od „Esszeug“

Već je u fonetskoj slici replike vidljivo, da je bosanska replika imala model iz bavarsko-austrijskog dijalekta. Glavni kriterij za to je nezaokružen izgovor diftonga [ɔi] kao [ai], što je upravo karakteristično za prostor u kojem se govori ovim dijalektom. Model *Esszeug* se ne nalazi ni u Univerzalnom rječniku Duden (2001), ni u digitalnom rječniku njemačkog jezika (DWDS, preuzetom 28. 02. 2016), nego u jednom rječniku bečkog narječja (Hornung/Grüner 2002, 324). Njemački model *Esszeug* je stoga riječ bavarsko-austrijskog (u ovom slučaju bečkog) dijalekta, koja uz to vrijedi za zastarjelu, odnosno već ju je odavno potisnuo općenjemački izraz „*Besteck*“. Nasuprot tome, bosanska replika *escajg* u potpunosti pripada općem i aktivnom jezičnom blagu bosanskog; tako se ona, u svakom slučaju, može naći u Enciklopedijskom rječniku bosanskog (Halilović/Palić/Šehović 2010, 273). Interesantno je, također, da se bosanska alternativa za *Besteck/Esszeug* isključivo javlja kao nominalna fraza *pribor za jelo* i kao takva spada u formalnu upotrebu, te ima slabiju frekvenciju u bosanskom jeziku.

„gojzerica“ – posuđeno od „Goiserer“

Za razliku od *Esszeug*, izraz *Goiserer* je u Dudenu (Univerzalni rječnik njemačkog jezika 2001, 665) naveden uz naznaku „austrijski“. Ovaj njemački model je, zaista, još u aktivnoj upotrebi u

Austriji, ali ipak, više u neformalnim situacijama ili u dijalektu, jer u austrijskom standardnom jeziku, u međuvremenu, prevladavaju općenjemački leksemi *Bergschuh* ili *Wanderschuh*. Nasuprot tome, u bosanskom je replika *gojzerica*, opet, bez direktne zamjene i time predstavlja dio aktivnog jezičnog blaga standardnog jezika.

„nokšir“ – izvedeno od „**Nachtgeschirr**“

Kao u slučaju *escajg* bosanska replika *nokšir* ima pečat austro-bavarskog dijalektskog modela (fonetska slika). Njemački model *Nachtgeschirr* u Univerzalnemu rječniku DUDEN registrian je sa naznakom „zastarjelo“ (Univerzalni rječnik 2001, 1119), a danas je u cijelom njemačkom govornom prostoru uobičajen više kao leksem *Nachttopf*. U bosanskom postoji kalk *noćna posuda*, pri čemu se može pretpostaviti, da je njemački služio kao model za formiranje ovog kalka. Uz to, prisutan je i leksem *tuta*, koji opet donekle ima vulgarniju konotaciju ili se više odnosi na noćnu posudu za djecu. Replika *nokšir*, doduše, nije registrirana u rječniku bosanskog jezika, no evidentno je da vrijedi kao zastarjela, ali ima i eufemističku konotaciju i time je stilski jasno pozitivnije markirana nego *noćna posuda* ili, u svakom slučaju, *tuta*.

„paradajz“ – izvedeno od „**Paradeis**“

U Atlasu Wenker registriran je leksem *Paradeis(er)* u južno-bavarskom prostoru (König 1978, 224). Nasuprot tome, u istočnosrednjobavarskom prostoru (Beč) *Paradeiser* je još uvijek jedna potpuno uobičajena forma, koja, u međuvremenu, u javnosti vrijedi kao tipični austrijacizam, koji doduše polako zastarjeva, ali je i dalje dio austrijskog standarda. Ipak *Paradeiser* treba, i u okviru austrijskog njemačkog, smatrati regionalizmom, prije svega, jer ovaj leksem u zapadnoaustrijskim govorima već odavno više ne postoji, dok se općenjemački leksem *Tomate* sve više ustaljuje u cijeloj Austriji. Bosanska replika *paradajz* je, opet, široko rasprostranjen leksem i dio standarda. Odgovarajući domaći izraz ne postoji (usporedi hrvatski kalk *rajčica*).

„šporet“ – izvedeno od „**Sparherd**“

Ovaj njemački model je jednoznačno historizam, dok je bosanska replika i dalje u aktivnoj upotrebi. Model *Sparherd* navodi se npr. u Grimmovom rječniku, koji registrira njemačko jezičko blago od 16. vijeka, te se stoga smatra historijskim rječnikom njemačkog jezika. Kao u slučaju *Esszeug/escajg* jezički je kontakt i ovdje djelovao konzervirajuće: jedan je model preuzet u jezik primalac, kada je još postojao u aktivnom jezičnom blagu jezika davaoca. Jezičkim mijenama u jeziku davaocu dotični model je zastario, ali je u jeziku primaocu zadržao frekvenciju upotrebe i (prilagođeno) značenje. Tako je *šporet/šparet/šparhet* (sve tri forme ravnopravno postoje u bosanskom, pri čemu je *šporet* najčešće upotrebljavana forma i dio standarda, usporedi: Halilović/Palić/Šehović 2010, 1301). U bosanskom jeziku postoji, doduše, i domaća zamjena (opet u vidu kalka) *štednjak*.

„švorc“ – izvedeno od „**schwarz**“

U ovom slučaju susrećemo se sa jednim semantičkim procesom konzerviranja kao posljedicom posudbe. Bosanska replika *švorc* znači „bez novca“. U ovakvom značenju danas je taj model neuobičajen u njemačkom jeziku. Osim toga, fonetska slika replike pokazuje, da je posuđenica došla iz austro-bavarskog dijalekta. I zaista ta riječ potiče iz bečkog narječja, gdje je ranije bila registrirana tačno u ovom značenju (Hornung/Grüner 2002, 723), ali se ono u međuvremenu izgubilo.

Zaključak

Kratkim historijskim prikazom njemačko-bosanskog jezičkog kontakta i na temelju nekoliko konkretnih primjera posuđenica htjeli smo pokazati, kako se jezični odnosi između Austrije i Bosne i Hercegovine jedva mogu i zamisliti bez njihove kulturno-historijske dimenzije. Pri tome je naročito interesantno, kako su njemačke posuđenice i njihovo značenje, kroz jezični kontakt, konzervirane u bosanskom, i dugo nakon što su nestale iz aktivnog jezičnog blaga njemačkog jezika. Slični procesi konzerviranja mogu se promatrati i u drugim slučajevima jezičkog kontakta, npr. između bosanskog i turskog.

Zajednička historija Austrije i Bosne i Hercegovine vidljiva je, bez sumnje, i u jezičkom kontaktu. Pri tome, taj kontakt ne treba razumijevati kao neku (neželjenu) kulturnu kolonizaciju, već kao neizostavnu jezičku i kulturnu konvergenciju, koja je u mnogo slučajeva pozitivno utjecala na jezičku raznolikost. Dok se tradicionalistička jezička politika prema posuđenicama odnosila generalno sumnjičavo, puristička je misao, u međuvremenu, nepoželjna, posebno u okviru anglističke lingvistike (Cry stal 2008, 397). Ako se neki jezik – pa tako i bosanski ili njemački – promatra kao samoregulirajući sistem koji počiva na raznovrsnosti varijeteta, onda se jezički kontakt treba smatrati fenomenom koji može da poveća jezičke i, naročito, semantičke mogućnosti izražavanja. Jezički kontakt dobija svoje dodatno značenje u aktualnom političkom i društvenom momentu, u kojem blizu 200.000 osoba sa bosanskohercegovačkom migracijskom pozadinom živi u Austriji i daje značajan doprinos privrednom i društvenom razvoju ove zemlje. Popularnost njemačkog kao stranog jezika u Bosni i Hercegovini posljednjih godina rapidno raste, pri čemu njemačke posuđenice često mogu imati i motivirajuću ulogu pri učenju njemačkog jezika.

Habsburgovci kao predstavnici bosanskih franjevaca na osmanskoj Porti

Dr. Vjeran Kursar (Odsjek za turkologiju, hungarologiju i judaistiku & Odsjek za povijest Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Bosanski franjevci, kao jedini, ahdnamom Mehmeda Osvajača, priznati predstavnici Katoličke crkve u osmanskoj Bosni, u komunikaciji sa lokalnim osmanskim vlastima djelovali su uglavnom samostalno. Međutim, za dobivanje važnijih povlastica i rješenja centralne vlasti i sultana, franjevcima je bilo potrebno posredovanje svjetovnih uglednika, prije svega diplomatskih predstavnika europskih zemalja u Istanbulu. Franjevce, te ujedno i bosanske katolike, na osmanskoj Porti pritom su zastupali predstavnici Dubrovačke Republike i Venecije, Francuske kao tradicionalnog zaštitnika katolika u osmanskoj državi, te Austrije. Godine 1616. Habsburgovci dobijaju od Porte vlastite kapitulacije, koje su, uz ostalo, uključivale i pravo na skrb za katolike pod osmanskom vlašću. Potom važnost Austrije kao zaštitnice bosanskih katolika počinje rasti, a Beč uskoro počinje figurirati kao treće najvažnije odredište za bosanske franjevce, uz Rim kao vjersko, te Istanbul kao političko središte. Kao nasljednici ugarske krune Habsburgovci počinju isticati i svoje historijsko pravo na patronatstvo nad bosanskom dijecezom, uključujući pravo imenovanja bosanskih biskupa. Prilikom sklapanja mirovnog ugovora u Srijemskim Karlovcima 1699., čime je okončan tzv. Bečki rat (1683-1699), a Ugarska, Slavonija, Lika i Dalmacija su došle pod austrijsku, odnosno u slučaju Dalmacije, mletačku, vlast, Porta je Austriji ponovo priznala posebno pravo na zaštitu osmanskih katolika. To je potvrđeno novim mirovnim ugovorom u Požarevcu 1718., čime je habsburški carski internuncij u Istanbulu zadobio prestiž kakav je do tada među osmanskim katolicima uživao isključivo francuski veleposlanik. Pravo Habsburgovaca na zaštitu i zastupanje katolika iznova je potvrđeno ugovorima iz 1739., 1784. i 1791. godine.

Među diplomatima europskih zemalja koji su zastupali bosanske franjevce na osmanskom dvoru Austrijanci su doista imali posebno mjesto. Među ostalima, za stvar bosanskih katolika u Istanbulu su se zauzimali grof Walter de Leslie 1665., neimenovani izaslanici 1669. i 1672., kada je izboren berat za bosanskog biskupa Nikolu Mijajlovića, te Wolfgang von Oettingen 1700. U posljednjoj četvrtini 18. stoljeća veza sa Bečom se intenzivirala. Godine 1779. franjevačko izaslanstvo u kojemu su bili fra Franjo Graco i fra Juro Zlokov došlo je u habsburšku prijestolnicu. Naredne godine car Josip II odlučio je pomoći bosanskim franjevcima, i naredio je austrijskom internunciju u Istanbulu, Phillipu Herbertu Freiherr von Rathkaelu, da intervenira na Porti u korist franjevaca protiv presizanja Pravoslavne Crkve u Bosni. Djelatnost austrijskog internuncija u suradnji sa dubrovačkim konzulom Jurom Curićem urodila je plodom, pa je predstavnik bosanskih franjevaca fra Josip Tomić 1783. godine dobio ferman u korist katolika. Znakovito je da su fra Josip Tomić, kao i njegov prezimenjak fra Antun, za svog boravka u Istanbulu bili smješteni u franjevačkoj crkvi Santa Maria Draperis, koja je figurirala kao "nacionalna" austrijska (kasnije austro-ugarska) crkva, u Peri, istanbulskoj četvrti u kojoj su živjeli Europljani.

Početak "dugog 19. stoljeća" donio je daljnji porast utjecaja Austrije na katolike u Osmanskom Carstvu. Napoleonova invazija na Egipat 1798. izazvala je prekid prijateljstva Porte sa Francuskom, osmanskim najstarijom europskom saveznicom. Narušeno povjerenje Francuska ni nakon sklapanja mira nije mogla vratiti, i tako je izgubila vodeću ulogu kao zaštitnica osmanskih katolika. Nedugo nakon francuske okupacije i Dubrovačka je Republika, stoljetna zaštitnica bosanskih katolika, prestala postojati (1808). Istovremeno, austrijski ekonomski i politički utjecaj na Balkanu, te posebice u Bosni počeo je izuzetno jačati. Time je ojačala i ukupna pozicija Austrije, a bosanski se franjevci u takvim uvjetima još više vezali uz Beč.

U 19. stoljeću situacija se počela mijenjati i u samoj osmanskoj državi. Suočena sa zaostajanjem u odnosu na velike sile, osmanska vlast započinje dugotrajan proces modernizacije i liberalizacije Carstva. U sklopu reformi i položaj nemuslimana znatno se poboljšao. Procedura za obnovu crkava sad je bila znatno olakšana, što potvrđuju i dozvole izdane bosanskim franjevcima 1830. Za ovu dozvolu franjevci mogu zahvaliti i austrijskom veleposlaniku u Istanbulu Franz Freiheit von Ottenfels Geschwindu, koji je u tome smislu 12. studenog 1829. pisao Seyyid Mehmed Pertev efendiji, ministru vanjskih poslova (*Reis Efendi*). Konačno, proglasima sultana Abdul Medžida *Hatt-i şerîf od Gülhane* 1839. i *Hatt-i Hümayûn* 1856. godine zajamčena je puna ravnopravnost između muslimana i nemuslimana, odnosno između svih osmanskih podanika, "koje god viere ili crkve oni bili," kako stoji u prijevodu *Hatt-i şerîfa* fra Ivana Franje Jukića.¹² Bosanski franjevci i katolici dobili su tako pravo na zastupništvo na lokalnom nivou u Sarajevu, kao i u Istanbulu. U svemu tome, Austrija im je zdušno pomagala, posebice nakon izdavanja fermana 1840., kojim je njezina uloga zaštitnice katolika i priznata.

Odnos bosanskih franjevaca i Austrije, međutim, privremeno je narušila tzv. Barišićeva afera. Apostolski vikar u Bosni od 1832., Rafo Barišić, kao novoimenovani bosanski biskup, naumio je dotada neovisnu Franjevačku Provinciju Bosnu Srebreanu podvrgnuti svojoj vlasti, što je izazvalo veliki spor sa franjevcima, koji se nisu željeli odreći vlastite neovisnosti. U spor su se ubrzo uplela sva tri za franjevce relevantna centra, Rim i Beč, te na koncu i Istanbul. Austrija i Sveta Stolica su pritom bili na strani biskupa Barišića, dok je Porta bila na strani bosanskih franjevaca. Brojne delegacije franjevaca u više navrata dolazile su u Istanbul radi saslušanja. Konačno, 1846. franjevci Bosne Srebreane dobili su presudu u svoju korist, dok je Barišić maknut s položaja bosanskog biskupa i premješten u Hercegovinu.

Nakon okončanja tzv. Barišićeve afere Austrija uskoro počinje ponovo stjecati simpatije bosanskih franjevaca kao njihova glavna zaštitnica. Unatoč povremenom učestvovanju pojedinih franjevaca u različitim političkim projektima od kojih su neki bili upereni protiv habsburških interesa, poput projekta poljske emigracije okupljene oko Hotela Lambert, ilirskog pokreta, i sl., o franjevačkom anti-austrijanstvu se ipak ne može govoriti. Štoviše, franjevci se u ovome periodu uže vežu uz Austriju. Primjerice, prilikom oslobađanja jednog od vodećih bosanskih franjevaca i kulturnih djelatnika uopće, fra Ivana Franje Jukića iz sužanjstva u Istanbulu 1853.,

¹² Ivan Franjo Jukić, *Sabrana djela*, sv. 2 (Sarajevo: Svjetlost, 1973), 210.

posebno su se istakli austrijski generalni konzul Antun Mihanović (inače autor teksta hrvatske himne "Lijepa naša") te internuncij Kletzl. Mihanović je tim povodom direktno komunicirao sa svojim zemljakom, maršalom Omer-pašom Latasom, porijeklom iz Like.

Fra Filip Pašalić, koji je obavljao vodeće funkcije u upravi Franjevačke Provincije, sredinom 19. stoljeća odlučio je Bosni Srebrenoj u osmanskoj prijestolnici priskrbiti predstavništvo, odnosno agenciju, koja bi, kako objašnjava Jelenić, "zastupala one stvari, koje su ili bile pridržane Visokoj Porti ili bi ih Visoka Porta ušljed apelacije rješavala."¹³ 29. kolovoza 1853. Pašalić je od carigradskog apostolskog vikara Hillereaua kupio staru crkvu Sv. Jurja na Galati u Istanbulu sa samostanskom zgradom, nekadašnje sjedište apostolskog vikarijata, za milijun osmanskih lira (100.000 forinti). Da bi namakao potreban novac Pašalić je prikupljao dobrovoljne priloge i milodare u europskim prijestolnicama Beču, Pešti i Parizu, a preporuke za prikupljanje milodara dobio je od francuske i austrijske vlade, vlastitog provincijala fra Andrije Kujundžića, kao i srijemsko-bosanskog biskupa sa sjedištem u Đakovu, Josipa Jurja Strossmayera. Kako se sama crkva nalazila u dosta lošem stanju, restauracija je bila prijeko potrebna. Godine 1854. crkva Sv. Jurja je obnovljena dopuštenjem sultana Abdul Medžida i zahvaljujući pomoći austrijskog internuncija u Istanbulu baruna Karl Ludwig von Brucka, što je ovjekovječeno na kamenom natpisu u samoj crkvi (vidi ilustraciju br. 3). Iste godine Pašalić sklapa poseban ugovor sa von Bruckom temeljem kojega je Austrija na pet godina iznajmila prostor u sklopu kompleksa Sv. Jurja za smještaj austrijske bolnice, mornaričkog ureda i konzularnog zatvora, uz godišnju najamninu u iznosu od 1.800 florinti. Najam je kasnije u više navrata produljivan. Najvjerojatnije je da su bosanski franjevci vršili dužnost kapelana austrijske bolnice od samog useljenja bolnice u prostor rezidencije Sv. Jurja. No, ta je veza morala biti uspostavljena i ranije, kako prozilazi iz vijesti da je i fra Jako Baltić, čuveni bosanski franjevački kroničar, služio kao kapelan u austrijskoj bolnici za vrijeme svog boravka u Istanbulu (1847-1849), dok se bolnica još nalazila na Taksim u Feridiye sokaku. Franjevci su nastavili obavljati ovu humanu dužnost sve do samog kraja svog boravka u Istanbulu. Pašalić, koji je bio dugogodišnji predsjednik Carigradske rezidencije bosanskih franjevaca, za održavanje misije u Istanbulu se zaduživao na raznim stranama, prikupljao novac u "collectama" kako u Bosni, tako i u Austriji, pa i šire. S vremenom su dugovanja "gostinca Sv. Jujra" narasla do neriješivih proporcija. Na koncu, kada više nije bilo drugog rješenja, pristupilo se rasprodaji imovine. Kada je 1879. trebalo isplatiti dug, fra Stipo Ladan, novi predsjednik Carigradske franjevačke rezidencije, i franjevački sindik Michael Timoni, uspjeli su zainteresirati za sudbinu Rezidencije biskupa Strossmayera, koji je intervenirao u Beču i nagovarao austro-ugarsku vladu da na sebe preuzme franjevačko dugovanje. No, unatoč aranžmanu sa Austro-Ugarskom, položaj Sv. Jurja se i dalje pogoršavao, sve dok 1882. Ladan nije odlučio prodati rezidenciju na Galati austrijskim lazaristima koje je predstavljao o. Peter Konrad Stroever. Rezidencija je prodana za 7.500 lira, od čega je franjevcima odmah isplaćeno 3.000, dok su preostali iznos lazaristi trebali otplaćivali u obrocima uz kamate do 1897. godine. U

¹³ Julijan Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2 (Sarajevo: Svjetlost, 1990), 288.

jednome pismu Stoever je, ushićen dobro obavljenim poslom, pobrojao što je sve spadalo u posjed upravo kupljenog Sv. Jurja (od tada Sankt Georg): 1) austrijska bolnica, 2) veliki austrijski zatvori, 3) dva ili tri ureda austrijske mornarice, 4) prekrasna crkva zajedno sa svim crkvenim namještajem i priborom, 5) mali samostan sa osam soba i kuhinjom, te tri terase, 6) dva manja dvorišta, 7) lijepa mala bašta, i 8) terasa na vrhu zgrade sa najljepšim pogledom na čitavi Istanbul. Stoever je nadodao da „niti jedna kuća svećenika ili sestre nema takav pogled.“¹⁴

Treba istaknuti da je Franjevačka Provincija Bosna Srebrena odluku o prodaji Rezidencije Sv. Jurja donijela u okolnostima prelaska Bosne i Hercegovine pod austro-ugarsku upravu (1878.), uslijed čega održavanje stalnog predstavništva u osmanskoj prijestolnici više nije bilo aktualno. Pa ipak, 1882. prisutnost bosanskih franjevaca u gradu na Bosporu nije sasvim prestala. Fra Rafael Babić nastavio je vršiti službu kapelana u austro-ugarskoj bolnici. Do 1885. je stanovao sa lazaristima, a potom je preselio u samostan Santa Maria Draperis, nacionalnu crkvu austro-ugarskih podanika. Interes franjevaca za ostanak u Istanbulu i nakon prodaje rezidencije Sv. Jurja vjerojatno se može protumačiti potrebom za pastoralnim djelovanjem među tada brojnim hrvatskim iseljenicima, te možda čak i emocionalnom vezanošću uz prijestolnicu nekadašnje države. Godine 1892. Babić je napustio Istanbul, a na njegovo mjesto je došao novi bosanski franjevac, fra Ivo Đebić-Marušić, koji je dvije godine kasnije ovdje i umro. Marušića je zamijeno fra Florijan Nadarević, koji tu ostaje do 1900. Prema dogovoru sa braćom iz samostana Santa Maria Draperis, u zamjenu za osigurani smještaj Nadarević je morao govoriti 20 misa mjesečno i pomagati u duhovnoj pastvi. Godine 1900. Nadarević je sa lazaristima uspio dogovoriti završnu isplatu duga, nakon čega je Sv. Juraj u potpunosti i formalno prešao u njihove ruke. Nadarevića jekao posljednji bosanski franjevac na dužnosti u Istanbulu zamijeno fra Paškal Dumančić. No, već 1903. Dumančić je morao napustiti osmansku prijestolnicu zbog teške bolesti. Tradicionalnu franjevačku službu kapelana u austro-ugarskoj bolnicu potom su preuzeli austrijski lazaristi. Crkva St. Georg i danas djeluje pod vodstvom lazarista o. Franza Kanglera kao okupljalište austrijskih i njemačkih katolika u Istanbulu. Uz crkvu djeluje i istoimena prestižna germanofona gimnazija, Österreichisches St. Georgs-Kolleg Istanbul, čiji je ravnatelj također Kangler.¹⁵ U neposrednoj blizini nalazi se i ugledna Austrijska bolnica St. Georg Österreichisches St. Georgs Krankenhaus.¹⁶

Zaključak

Od 17. stoljeća Austrija počinje figurirati kao jedan od glavnih zastupnika bosanskih franjevaca i katolika pred osmanskim vlastima. Njena važnost sa vremenom sve više raste, da bi od posljednje četvrtine 18. stoljeća, kada dolazi do većeg vezivanja bosanskih franjevaca uz Beč,

¹⁴ *St. Georg in Istanbul* (Istanbul: St. Georgs-Kolleg, 1996), 16-17.

¹⁵ Vidi: <http://www.sg.k12.tr/de/> (pristup: 28. 02. 2016.). Ovom prigodom želio bih zahvaliti o. Franz Kangleru za ustupljene fotografije i pomoć.

¹⁶ Vidi: <http://www.sjh.com.tr/de/> (pristup: 28. 02. 2016.)

Austrija preuzela vodeću ulogu. Zahvaljujući djelatnosti austrijskih diplomata da osmanskom dvoru bosanski franjevci su dobili raznovrsne dozvole i privilegije, što je uvelike olakšalo položaj katoličanstva u Bosni. Austrija je nastavila pružati diplomatsku i financijsku pomoć franjevcima i nakon što su oni sredinom 19. stoljeća osnovali vlastito predstavništvo u Istanbulu u samostanu - rezidenciji Sv. Jurja na Galati. Kada se franjevačka Carigradska rezidencija više nije mogla održati, kompleks su preuzeli austrijski lazari, koji su sa uspjehom nastavili svoju djelatnost do danas.

Literatura

*Baltić, Jako, Godišnjak od događaja crkvenih, svjetskih i promine vremena u Bosni (Sarajevo: Veselin Masleša, 1991) * Benić, Bono, Ljetopis sutješkog samostana, ur. i prev. Ignacije Gavran (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003) * Bogdanović, Marijan, Ljetopis kreševskog samostana, prev. Ignacije Gavran (Sarajevo – Zagreb: Synopsis, 2003) * Boškov, Vančo, "Turski dokumenti o odnosu katoličke i pravoslavne crkve u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji (XV-XVII vek)," Spomenik Srpske akademije nauka i umetnosti 131, Odeljenje istorijskih nauka 7 (Beograd, 1992), 7-95 * Jelenić, Julijan, Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca (Sarajevo: Zemaljska tiskarija, 1913) * Matasović, Josip, "Fojnička regesta," Spomenik Srpske kraljevske akademije 67, drugi razred 53 (Beograd, 1930), 61-431 * Bronza, Boro, Austrijska politika prema prostoru Bosne i Hercegovine 1699-1788 (Banja Luka, 2012.) * Džaja, Srećko M., Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine. Predemancipacijsko razdoblje, prev. Ladislav Z. Fišić, 2. izd. (Mostar: Ziral, 1999.) * Jelenić, Julijan, Kultura i bosanski franjevci, sv. 2 (Sarajevo: Svjetlost, 1990.) * Jukić, Ivan Franjo, Sabrana djela, sv. 2 (Sarajevo: Svjetlost, 1973.) * Kursar, Vjeran, "Bosanski franjevci i njihovi predstavnici na osmanskoj Porti," Prilozi za orijentalnu filologiju 60 (2011), str. 371-408 * Marmara, Rinaldo, La communauté levantine de Constantinople. De l'Empire byzantine à la République turque (Istanbul: Isis, 2012.) * St. Georg in Istanbul (Istanbul: St. Georgs-Kolleg, 1996).*

Mračna strana zaposjedanja: predstavljanja okupacionog vojnog pohoda 1878.

Profesor Dr. Clemens Ruthner (School of Languages, Literatures and Cultural Studies/Trinity College Dublin)

Vojna okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske kao rezultat Berlinskog kongresa 1878. godine, u ljeto i jesen iste godine, ni u kom slučaju nije bila ona „šetnja s vojnim orkestrom“, koju je ministar vanjskih poslova Gyula Andrassy pretkazao Carsko-kraljevskoj armiji; puno više se radilo o krvavom osvajačkom pohodu, protiv koga su se ostaci osmanskih trupa i u žurbi uspostavljene milicije lokalnog stanovništva žestoko borile i tako učinile nužnom jednu puno veću mobilizaciju vojnih snaga nego što je to izvorno bilo planirano.¹ U ovom vojnom kontekstu se, i po prvi put, čuju izvjesni pod-tonovi cijelog poduhvata, kao npr. kada jedan češki veteran, osvrćući se u svojim memoarima, piše o glavama austrijskih vojnika, koje su pobunjenici nabili na kolac. Ovdje na površinu izlaze stari balkanski klišeji² o barbarskim „banditima“ i „koljačima“ – instrumentalizirani, čini se, upravo kao krik za novom, „civiliziranom“ – i kolonijalnom – administracijom područja:

Stajali smo u punoj ratnoj opremi naspram podlog kanibalskog neprijatelja i nije pretjerivanje ako se kaže da su se Zului, Bagurusi, Njam-Njami, Behuani, Hotentoti i slične južno-afričke bande ponašale s više viteštva prema evropskim putnicima nego bosanski Turci prema nama. Uvijek se sa užasom sjećam ljudi sa Balkana, gdje stopa civiliziranih Evropljana nije kročila decenijama, kako Turci, „prirodni gospodari“ vjerovatno vladaju tamo dole!³

Nakon tri mjeseca ratnog konflikta, više hiljada mrtvih i hiljada izbjeglica, ovaj je ratni pohod okončan.

Ono što mene kao kulturologa, međutim, prije svega interesira, više neko faktički događaji: jesu narativi o okupaciji i njihova diskurzivna legitimacija. Ovo je naročito interesantno u vezi sa politikom identiteta koja dolazi do izražaja; način, na koji ovdje habsburški vojnici dolaze u kontakt sa naoružanim islamom, kako kategoriziraju ovo iskustvo i šire narativ u okviru „mission civilatrice“ (civilizacijske misije, prim. prev), kako je to formulisao njihov ratni gospodar, i popularnog orijentalizma. Uočljiv je, prije svega, način kako se većinom islamski „buntovnik“ ovdje sredstvima kulturne naracije pretvara u *alien other*

U ovom smislu Vam želim prezentirati dvije male studije slučaja, koje nisu izuzetno interesantne samo zato što predstavljaju dvije važne faze okupacijskog rata, nego i zato što tematiziraju ratne zločine i povrede ljudskih prava.

Pozornica prve je Maglaj, gdje je 03. augusta 1878. godine jedna napredujuća švadrona Husara dospjela u neko stražnje dvorište. Momci su se našli pod vatrom s obje strane, konji i jahači padaju i, zajedno sa kolima koja vuku, blokiraju cestu. Konjanici se pokušavaju povući. Na kraju bitke, od 144 Husara njih 41 je mrtvih, a osam ranjenih, to znači, da je ca. svaki 25. austrougarski pali u ovom ratu, vjerovatno, preminuo u Maglaju.

Vinzenz von Haardt, čija se knjiga o okupaciji Bosne pojavila još 1878. godine, izvještava o ovom napadu „izdajničkih stanovnika mjesta“ iz stražnjeg dvorišta; tek je jedan nesebični konjanički napad „prezirući smrt“ otvorio barikade pobunjenika. Haardt broji 70 mrtvih, i priča, kako su preživjeli Husari, koji su pobjegli u šume, bili okrutno osakaćeni od strane pobunjenika; kao poravnanje su onda prilikom jednog drugog napada na Maglaj, sve stanovnike mjesta, koje su Husari zatekli sa oružjem ili stvarima, ustrijelili po sistemu prijekog suda.

Ova ometajuća do zbudujuća sterilna zakrpa, umišljena slika o okupaciji, koja je trebala biti „dolazak paradirajućim maršem“, vraća se i u drugim opisima, najjače prilikom osvajanja Sarajeva. Ono se, zapravo, trebalo desiti 18. augusta, na rođendan Franje Josipa, ali se odužilo za jedan dan. Poslije žestokih borbenih djestava od rane zore, bosanska je metropola uvečer 19. augusta slovila kao osvojena. Prije toga je, ipak, došlo do krvavih uličnih borbi i borbi među kućama, prije svega, u tzv. „turskoj“ četvrti.

Uklanjanje neugodnih detalja ovog qvazi masakra iz izvještaja veterana može imati veze i sa time, da se oni, moguće, u etičkom smislu, ipak nisu potpuno sigurno osjećali glede ove svoje stvari. I u austrijskim vojno-historijskim tekstovima uzalud će se tragati za ovim detaljima, ili se o njima drugačije piše s uputom na prijeki sud. Uzalud će ih se tražiti čak i u poznatom literarnom tekstu *Zeleno busenje* (1898) Edhema Mulabdića, koji vrijedi za prvi bosanski roman, koji kao historijsku pozadinu za jednu ljubavnu priču koristi upravo, prodor austro-ugarskih trupa u Maglaj; trauma je time u dvostrukom smislu „encrypted“, odnosno preko nje, kako se iz naslova da naslutiti, raste trava.

Historiografsko predstavljanje mađarskog vojnog historičara potpukovnika Laszlo Bencze iz 1987. godine, odnosno 2005., koji obrađuje sadržaje bečkog vojnog arhiva, ona „herojska djela“ u odlučujućoj ranoj fazi vojnog pohoda, naravno, vidi *in the greater picture*: Carsko-kraljevski glavno-komandujući Josip Filipović je debakl kod Maglaja, navodno, uzimao kao dvostruki izgovor: „Filipović used this event to report to the emperor that peaceful occupation was impossible. Glavno-komandujući general vojnog pohoda tražio je od Beča značajno pojačanje kontingenta trupa. Osim toga, uspostavio je prijeki sud: zarobljeni turski vojnici se brzo ponovo puštaju, kako se ne bi provocirala Velika porta. S druge strane, naredio je mjesnim komandantima da zarobljene dobrovoljce na licu mjesta strijeljaju.

Ono što ja u svom predavanju želim da uradim jeste analiza nekoliko centralnih diskursivnih struktura ovih ratnih narativa:

- „pravno utemeljena“ okupacija i nelegitimna „pobuna“ suprotstavljaju se jedna drugoj. Ova pravna dihotomija se
- psihologizira „podlim“ & „fanatičnim“ karakterom pobunjenika,
- naspram kojeg stoji sportski do veseo carsko-kraljevski vojnik, koji sva odricanja u ime civilizacijske misije herojski podnosi.
(Iza toga stoji fundamentalna, odavno uobičajena dihotomija „kulture“ i „barbarstva“.)
- Na ovaj način se provodi „othering“ ustanaka; strani muslimanski borac stigmatizira se u Alien Other, što može ići tako daleko, da se on bez ženiranja rasistički izjednačava s kolonijalnim ili čak kanibalističkim „Drugačijima“ Afrike, kao što je to slučaj u gornjem citatu teksta jednog češkog veterana.

Na koncu, u vezi sa rezultatima analize, želio bih, zatim, formulirati nekoliko pitanja, više pravno-filozofske i etičke naravi:

- Služi li kategorično razdvajanje redovnih vojnika i „unlawful combattants“ (nezakonitih boraca, prim.prev), kako se to danas zove, zaobilaženju Konvencije o tretmanu ratnih zarobljenika, koja je 1878. već postojala?
- Ipak, ko je taj ko određuje šta je „pobuna“, a šta legitimna „odbrana domovine“? U korist bosanskih pobunjenika dalo bi se argumentovati da su oni, u svakom slučaju, izvršavali volju značajnog procenta bosanskog stanovništva za teritorijalnom odbranom, koja je k tome još sankcionirana od Provizornog vijeća ustanika u Sarajevu.

- Retorika pobune time otvara jedan vojno- i (ljudsko-) pravni vakuum – ali kako se to da izmiriti s navodnom „kulturnom misijom“, koja se, na kraju krajeva, može provesti smo silom? Ne postaju li ovdje fanatični pobunjenik i civilizacijski vojnici koji rukuje prijekim sudom začuđujuće slični? Ili, ovdje, patetične „civilizacijske vrijednosti“ služe samo kao izgovor za imperijalizam?

U opisu rata vrijedi samo perspektiva moćnika i, prije svega, pobjednika. Ovo vrijedi za tadašnje Austro-Ugarsku i Bosnu, kao i danas u slučaju Sjedinjenih američkih država, odnosno Iraka, Afganistana i Sirije. Ono što me je u okviru čitanja i analize predočenog tekstualnog materijala (prije svega, Memoari veterana, Izvještaji o operacijama, ali i jedan literarni tekst), dakako, iznenadilo jeste sličnost ovih okupacijskih diskursa, koje dijeli 100 godina, te njihovog centralnog vodećeg motiva, fanatičnog muslimanskog pobunjenika, kojeg ovaj diskurs čini *alien other*, kojeg se mora uništiti.

Carsko-kraljevski bosanskohercegovački vojnici u Prvom svjetskom ratu: njihova uloga u ratu i naknadno djelovanje do današnjih dana

Erwin A. SCHMIDL

„Bošnjaci“ – kako ih se u Austriji još uvijek zove, iako se je značenje ove riječi u međuvremenu pomjerilo – vrijede kao naročito hrabri, upravo kao „elitni vojnici“ Carsko-kraljevske armije. Kao i uvijek u slučaju ovakvih legendi, potreban je, naravno, izvjesni oprez: Šta se krije iz ovih mitova?

Regrutiranje vojnika u Bosni i Hercegovini ubrzo nakon okupacije 1878. godine bila je, najprije, pragmatična mjera. Oni svjesno nisu bili stacionirani u samoj Bosni i Hercegovini, nego u velikim gradovima Monarhije – u Beču, Budimpešti, Gracu i Trstu: s jedne strane, kako bi se impresioniralo mlade Bosance, a s druge strane, kako bi se stanovništvu velikih gradova predočila činjenica o novoosvojenim oblastima. Svojom pomalo egzotičnom uniformom sa crvenim fesom oni su, potpuno, odgovali fascinaciji „orientalizma“ ove epohe.

Početak rata 1914. godine Carsko-kraljevska armija je raspolagala sa četiri bosanskohercegovačke pješadijske regimente i jednim bataljonom lake pješadije („Feldjäger“, kako su se u Carsko-kraljevskoj armiji zvali); u toku rata formirana su dodatna tijela vojnih postrojbi. Među njima su bosanskohercegovačke postrojbe odražavale sliku Bosne u pogledu na zastupljene religijske, odnosno etničke skupine; grubo rečeno – otprilike po jednu trećinu činili su pravoslavci, katolici i muslimani. Pravoslavci su, pri tome, neposredno poslije početka rata bili često neopravdano loše tretirani: pod sumnjom da gaje simpatije za neprijateljsku Srbiju, mnogi su pravoslavni vojnici bili razoružani i okupljeni u radnim formacijama. Neovisno od toga, međutim, bosanski vojnici iz svih religijskih, odnosno etničkih skupina potvrdili su se u ovom ratu kao lojalni i hrabri vojnici na svim ratištima. To potvrđuju i brojna odlikovanja i ordeni za oficire, kao i podoficire i cijele jedinice vojnika. Bosanskohercegovačka pješadijska regimenta broj 2, koja je regrutovana iz zapadne Bosne, područja oko Banje Luke i bila u garnizonu u Gracu i Lebringu, vrijedi za „najodlikovaniju“ regimentu Carsko-kraljevske armije, sa ukupno 42 zlatne, 590 velikih srebrenih, 1.937 malih srebrenih i 4.300 brončanih medalja za hrabrost, kao i 310 drugih visokih ordena za oficire. Koliko god da se mora biti opreznim pri davanju prevelikog značaja jednoj takvoj statistici, ipak se ovi podaci čine indicijom za poseban status bosanskohercegovačkih vojnih postrojbi i tijela u Carsko-kraljevskoj armiji. Ličnosti, kao kasniji austrijski savezni predsjednik Adolf Schärf ili pisac i pionir radija Rudolf Henz služili su kao mladi (rezervni) oficiri kod „Bošnjaka“.

Kad je Austro-Ugarska od 1915. godine izaslala trupe u savezničko Osmansko carstvo, najprije se nije htjelo slati bosanskohercegovačke vojnike na Orijent – obzirom na Turke, jer od aneksije nije bilo prošlo ni jedno desetljeće. Godine 1917. ovo, očigledno, više nije bila tema, jer kad je oformljen „Orijent-korpus“ (u današnjoj dikciji pojačana regimenta) za akciju u Palestini, tri od četiri bataljona su uzeti iz bosanskohercegovačkih regimenti. Ovaj „Orijent-korpus“, u svakom slučaju, u kontekstu razvoja rata, poslije nije bio angažovan na Orijentu, nego najprije u Srbiji i kasnije na italijanskom ratištu.

Na izvjestan način bi se bosanski vojnici mogli smatrati čak simbolom za šarolik sastav Carsko-kraljevske armije sa njenih jedanaest službenih jezika i pripadnicima mnogobrojnih etničkih i religijskih skupina. Treba samo pomisliti na Spomenik kod Boveca (Flitsch) u Dolini Koritnice (ital.

Cortenza, njem. Koritnich), jedne pritoke Soče (itel. Isonzo, nje. Sontig) u današnjoj Sloveniji, koji predstavlja jednog bosanskog vojnika pored jednog (njemačko-) austrijskog. Upravo u multi-etničkoj Dunavskoj monarhiji Carsko-kraljevska armija utjelovljavala je nadnacionalno usmjerenje vojske kao instrument ne jedne nacije ili etničke skupine, nego Dinastije i cjelokupne države. Za mnoge je oficire raspad Monarhije sa nužnošću, da se opredijele za pripadnost jednoj od novih nacionalnih država, donio sa sobom tešku krizu identiteta.

Još i danas spomenici – kao onaj u Garnizonskoj crkvi u Gracu – i imena ulica podsjećaju na bosanske vojnike Austrije. Na „Groblju Bošnjaka“ u Lebringu kod Graca, gdje se je u Prvom svjetskom ratu nalazila rezervna vojna formacija „Bosanskih dvojkaša“, sahranjeno je 805 bosanskohercegovačkih vojnika koji su poticali iz različitih religijskih skupina; tamo je 1998. godine postavljena i otkrivena spomen-ploča, napravljena u Visokom. Upravo u Gracu je sjećanje na bosanskohercegovačke bilo naročito intenzivno; pričuvna stalna regimenta 54 i zatim komandni bataljon 1, kasnije „Centar međunarodne kooperacije“ u Gracu oficijelno su preuzeli njegovanje tradicije bosanskohercegovačkih regimenti Carsko-kraljevske armije. Sjećanje na osvajanje Monte Melette (Monte Fior) u italijanskoj općini Sette Comuni (njem. „Sieben Gemeinden“) 07. juna 1916. godine, prije gotovo tačno 100 godina, u centru je sjećanja na bosanskohercegovačke vojnike u Austriji.

U svojoj knjizi o „bosanskohercegovačkoj pješadijskoj regimenti broj 2 u Svjetskom ratu 1914-1918“ kapetan van službe Sigmund Gandini 1931. konstatuje: „Kakav god stav da se zauzme prema vojevanju i ratnim dešavanjima, jedno je izvjesno: mi Austrijanci imamo dobar razlog da se sa zahvalnošću sjećamo sinova Bosne i Hercegovine“.

Mir, sigurnost i pravednost”¹⁷: sjećanja bosanskog SS-vojnika na austrougarsku vladavinu u Prvom svjetskom ratu

Dr. Franziska Zaugg (Postdoctoral Fellow am Centre for War Studies/University College Dublin)

Bosanske vojne postrojbe u austrougarskoj službi nisu bile rijetkost u Prvom svjetskom ratu. Već su 1914. godine brojni Bosanci bili angažovani na Istočnom frontu. Za 36. diviziju imenovani su bataljoni u koje su regrutovani Bosanci i Hercegovci. Bosanske su jedinice, doduše, na fotografijama dobro prepoznatljive po fesovima, ali je, danas, u svakom slučaju, teško detaljno utvrditi gdje su se sve Bosanci borili, pošto su pripadnici regimenti samo djelimično bivali angažovani u cjelini. Osim toga, fes navodi na pogrešnu pretpostavku, da su većina Bosanaca u Carsko-kraljevskoj armiji bili muslimani. Ukupno je, međutim, samo okruglo trećina njih bila islamske vjeroispovijesti.¹⁸

Već za vrijeme habsburškog ulaska vojnim maršem 1878. godine, na obje strane su se mogli naći Bosanci: dok je Joseph Freiherr Pilippović von Phillipsberg, potomak jedne starobosanske hrišćanske porodice bio glavno-komandujući napredujućih austrougarskih trupa, u istočnoj Bosni su vodeći duhovni autoriteti, kao npr. muftija Mehmed Nurredin Šemsikadić iz Pljevlja (tadašnja Taslidža) pružali otpor.¹⁹ Dobrih dvadeset godina kasnije je, međutim, kao od početka 1880. godine, uvođenjem opće vojne obaveze u susret Prvom svjetskom ratu, regrutacija vršena i u muslimanskim krugovima. Odnos između Bošnjaka i Austrijanaca se u ovom vremenskom rasponu promijenio. Kako je osvajačkoj sili uspjelo da umiri Bošnjake koji su često bili neprijateljski nastrojeni prema njoj i da ih pridobije za sebe?

U arhivskim istraživanjima za moju disertaciju, koja je posvećena regrutovanju albanskih i bosanskih muslimana u SS-jedinice, u izvorima se uvijek iznova govorilo o simpatiji koju su Bošnjaci i muslimanski Albanci iskazivali prema „carskim Nijemcima“, dakle Nijemcima i Austrijancima. Nametnulo se pitanje: Zbog čega su Bosanci, prije svega Bošnjaci, bivšu okupacionu silu imali u tako dobrom sjećanju? Na sljedećim stranicama će se pokušati dati odgovor na ovo pitanje.

S jedne strane, danas su u vezi sa ratnim pozornicama istočne i jugoistočne Evrope u Prvom svjetskom ratu dokazana brojna gnusna djela pripadnika habsburške i pruske armije nad civilima, kao i nad vojnicima iz vlastitih redova. U svojoj knjizi ilustracija „Smiješak krvnika“ Anton Holzer pokazuje obiman slikovni materijal, koji dokumentuje ove ekscese nasilja.²⁰ S druge strane, čini se da je bilo slojeva stanovništva koje je profitiralo od austro-ugarske opsade, ili ih barem u svojim sjećanjima pozitivno konotiraju.²¹ Ovo se može utvrditi i kod muslimana, koji su i u Drugom svjetskom ratu vrbovani za njemačke SS-trupe.

Godine 1943. bosanski komandant SS-brigade Nedim Salihbegović u jednom „Izveštaju o položaju“ u Bosni i Hercegovini piše, da su Nijemci kod slavenskog stanovništva prije pohoda na

¹⁷ „Izveštaj o stanju“, SS- komandant brigade Nedim Salihbegović, 25.9.1943, BAB, NS 19/2601, Bl. 29, opširno o vodećim figurama u saradnji sa njemačkim okupatorima u regrutovanim bosanskim muslimanima u SS-jedinicama, usporedi, Motadel, David: Islam i rat nacističke Njemačke, Cambridge (Mass.)/London 2014, S. 200-207.

¹⁸ Usporedi Neumayer, Christoph; Schmidl, Erwin A. (Hgg.), Bošnjaci u carskoj službi. Bosansko-hercegovačke trupe u Carsko-kraljevskoj armiji, Beč 2008, S. 95, 128.

¹⁹ Usporedi Vohnout, Helmut, Okupacija Bosne i Hercegovine 1878, u: Neumayer, Christoph; Schmidl, Erwin A. (Hgg.), Bošnjaci u carskoj službi. Bosansko-hercegovačke trupe u Carsko-kraljevskoj armiji, S. 23, 26f.

²⁰ Usporedi Holzer, Anton, Smiješak krvnika, Nepoznati rat protiv civilnog stanovništva 1914-1918, Darmstadt 2008.

²¹ Usporedi Neumayer, Schmidl, Bošnjaci u carskoj službi, S. 95f., 99

Balkan 1941. godine uživali naročito velike simpatije: „(Slavensko) stanovništvo je, nakon priključenja Austrije, bilo mišljenja, da je Njemačka preuzela i historijsko nasljeđe Austrije i time i obaveze prema lojalnim austrijskim podanicima iz Prvog svjetskog rata. Iz ovog ubjeđenja stanovništvo je priželjkivalo dolazak njemačkih trupa.“²² Vladavinu Austro-Ugarske Salihbegović je povezivao sa „mirom, sigurnošću i pravednošću tadašnje uprave“, kao i sa „osiguranim privrednim prilikama, gdje je svako, ko je bio voljan da radi, mogao zaraditi svoj hljeb.“²³

Ovaj pozitivan stav u vezi sa regrutacijom je, ipak, zasjenjen događajima ratnog pohoda na Balkan 1941. godine. Mnogi stanovnici Hrvatske i Bosne i Hercegovine nisu se osjećali zastupanim od strane novo-uspostavljene hrvatske Ustaške države. Tako npr. Hrvatska seljačka stranka, koju je predvodio Vladimir Maček, nije bila zastupljena u vladi, štoviše zabranjena joj je svaka politička aktivnost.²⁴ Još teže je to pogodilo dijelove srpskog, jevrejskog i, djelimično, i muslimanskog stanovništva, koje je od tada spadalo u progonjene od strane Nezavisne hrvatske države (NDH)²⁵. Uprkos saradnji Nijemaca sa Antom Pavelićem, fašističkim hrvatskim poglavnikom, za dio bošnjačkog stanovništva je pristupanje SS-trupama postalo posljednja opcija, pošto se uzdalo u tamošnju zaštitu, naoružanje i vojnu izobrazbu, a Bošnjaci su njemačku okupaciju gledali u istoj tradiciji sa vladavinom Austro-Ugarske.²⁶ Hermann Neubacher, „specijalni opunomoćenik za Jugo-istok“ Trećeg Reicha naknadno je pisao, da se je Adolf Hitler na Balkanu izjasnio za „pozitivnu politiku prema muslimanima“ i „time pošao stopama bečkog Ballhausplatz, čija je politika u okupiranoj Bosni i Hercegovini bila diktirana neugodnim obzirom prema osjetljivostima islamskog svijeta“.²⁷

U stvari, habsburška je politika bila obilježena načelom, da ne ljuti muslimansku elitu.²⁸ Već je 1878. godine Franjo Josip I proglasio: „Vaši zakoni i ustanove ne treba da se proizvoljno ukidaju, Vaša moralna načela i običaji treba da se zaštite“.²⁹ Ministarstvo rata se je još prije uvođenja vojne obaveze 1881/82 kod drugih evropskih armija informisalo o ophođenju sa muslimanima. Postojećim pravilnicima i propisima o tretmanu vojnika dodani su specifični „za uvrštene muhamedance“, koji su se ticali, prije svega, vremena molitve, praznika i prehrambenih navika. Iako je uvođenje vojne obaveze za posljedicu najprije imalo vojni ustanak, odnos između Bošnjaka i njihovih austrougarskih pretpostavljenih se brzo promijenio: već posljednjih godina ističućeg 19. vijeka pouzdanost muslimanskih Bosanaca je kod posljednjih vrijedila za naročito visoku.³⁰

²² „Izvjestaj o položaju“, SS-komandant brigade Nedim Salihbegović, 25.9.1943, BAB, ns 19/2601, Bl. 29

²³ Ebd.

²⁴ Usporedi Ebd.

²⁵ Usporedi, na ovu temu Korb, Alexander, U sjeni Svjetskog rata, Masovni zločini ustaša protiv Srba, Jevreja i Roma u Hrvatskoj 1941-1945, Hamburg 2013

²⁶ Tako je otrilike pisao SS-komandant brigade i general-major Oružanog SS-a Ernst Fick u martu 1944. Himmleru: „Muhamedanci, protiv kojih se generalno bore četnici (sic) i ustaše (sic), se djelomično neizbježno priključuju dobrovoljačkim udruženjima SS-a ili partizanima, kako bi izbjegli ubijanje od strane ustaša, četnika (sic) i partizana.“ Pisma SS-komandanta brigade i genera-majora Oružanog SS-a Ernst Fick am Himmler, 16.3.1944, BAB, NS 19/2601, Bl. 82.

²⁷ Neubacher, posebni nalog Jugo-istok, S 33

²⁸ Usporedi Neumayer; Schmidl, Bošnjaci u carskoj službi, S. 96

²⁹ Proglas u: Zbirka I (1880), S 3-4, preuzeto iz Bečkih novina br. 172 od 28. jula 1878., citirano prema: Džaja, Srećko M., BiH u austrougarskoj epohi (1878-1918), Minhen 119, S. 58

³⁰ Usporedi Neumayer, Schmidl, Bošnjaci u carskoj službi, S.99, 103.

Da su gore navedeno carsko obećanje, kao i specifični propisi za muslimane barem djelimično primjenjivani i da se imalo obzira prema religijskim običajima, o tome ne svjedoče samo pozitivna sjećanja bivših bosanskih carsko-kraljevskih vojnika, nego i pokušaji oponašanja od strane Nijemaca u Drugom svjetskom ratu. Sam Heinrich Himmler, šef njemačkog SS-a i policije, znao je, da se neizostavno mora nadovezati na austrougarsku tradiciju, ukoliko se želi koristiti postojeći pozitivni imidž za vlastite ciljeve. Dana 13. februara 1943. on je naredio da 13. oružana brdska divizija SS-a (kasnije nazvana Divizija „Handžar“), koja je trebalo da se uspostavi kao nova, „po mogućnosti, treba da se sastoji od Bosanaca muhamedanske religije“. Nadalje, on je zadužio vođu grupe SS-a i general-pukovnika Oružanog SS-a Artura Phlepsa, da „Bošnjacima u okviru naše Divizije obavezujuće obeća sva prava, koja su imali u austrougarskoj Armiji, slobodno upražnjavanje vjere, nošenje fesa“.³¹ Već 1942. je H. Holmatz kasnije postupanje, kojemu je Himmler težio, opisao sljedećim riječima: „Poznata je činjenica, da se već stara Austrija odlikovala dalekosežnim razumijevanjem za religijske potrebe muhamedanskog stanovništva koje je živjelo u okviru njenih granica. Države nasljednice su preuzele ovu tradiciju.“³²

Među muslimanskim stanovništvom Bosne, u Sandžaku, i u sjevernim dijelovima „Velike Albanije“ vladala je, dakle, dalekosežna pretpostavka, da će njemački okupator imati obzira prema njihovom tradicionalnom načinu života³³ - potpuno isto obećanje, koje su Habsburgovci već dali prilikom njihove invazije 1878. godine. S druge strane dirljivo je pozitivno načelno držanje prema nositeljima invazije i u sjećanjima na austrougarsku Armiju prije i za vrijeme Prvog svjetskog rata: brojni Bošnjaci su i dvadeset godina kasnije bili ubijedeni u austrijsku vojnu disciplinu. Tako npr. „ratni izvještaj“ Willibald Kollegger, rođeni Austrijanac, opisuje takve simpatije za Nijemce na temelju jednog susreta u Bogi, u brdima sjeverne Albanije, na granici prema Crnoj Gori: „Ovdje gore srećemo brata jednog albanskog ministra, koji je vrlo obradovan prilikom, da sretne jednog Nijemca. Kad sazna, da njegov Nijemac potiče iz bivše Austrije, njegovo oduševljenje postaje bezgranično. „Da, Austrijanci, njih imamo u dobrom sjećanju“, govori on na lošem njemačkom, kojim vlada još iz vremena Svjetskog rata, kada su Carsko-kraljevske armije držale pola Albanije pod opsadom“.³⁴

Lična sjećanja na vlastito vrijeme u austrougarskoj Armiji ili na njeno prisustvo bili su, dakle, presudni za ophođenje prema nositeljima njemačke invazije u Drugom svjetskom ratu. Zvonimir Bernwald npr., koji je služio u 13. oružanoj brdskoj diviziji SS-a, bio je pod dojmom sjećanja svoga oca, jer ovaj je „u Prvom svjetskom ratu, zajedno sa mnogim Hrvatima, Srbima i muslimanima služio u Carsko-kraljevskoj armiji. Mi djeca često smo slušali o njegovim i doživljajima njegovih drugova na ruskom frontu kod Dobrudže i sa italijanskog fronta na Pjavi 1918. godine, koje bi pričao zajedno sa jednim Srbinom i jednim Hrvatom u veselom druženju uz vino.“³⁵

³¹ Radiogram Himmler kmandantu divizije 7. SS-dobrovoljačke brdske divizije „Prinz Eugen“, SS-vođa grupe i generalpukovnik Oružanih SS Artur Phleps, 13.2.1943, BAB, NS 19/2601, Bl. 2

Danziger Vorposten, H. Hollmatz, Br. 265, 14.10.1942, BArchB, NS-VI/16961.

³² Danziger Vorposten, H. Hollmatz, Br. 265, 14.10.1942, BArchB, NS-VI/16961.

³³ U slučaju Kosova i Sjeverne Albanije radilo se npr. o, već prema regiji, različitim formama običajnog prava, izloženog u „kanunima“. Usporedi opširno Elsie, Robert, Kanun: Albansko običajno pravo po takozvanom Kanunu Leke Dukagjini, Berlin 2014.

³⁴ Kollegger, Willibald, Albaniens Wiedergebrut (Ponovno rađanje Albanije), Beč 1942, S. 38

³⁵ Bernwald, Zvonimir, Muslimani u Oružanom SS: Sjećanja na bosansku Handžar diviziju (1943-1945), Grac 2012 S.

Ipak, nisu samo mnogi Bošnjaci bili prijateljski naklonjeni njemačkim okupatorima. I Nijemci su, na temelju ostvarene ratne službe Bošnjaka u austrougarskoj Armiji, gajili simpatije: „Znao sam, da postoji mogućnost, da se u Diviziju uvuče nekoliko izdajnika, ali ja nisam imao ni najmanje sumnje u lojalnost Bosanaca. Ove trupe (misli se na Bosance u Carsko-kraljevskoj armiji) su prije 20 godine stalno bile lojalne prema svom vrhovnom zapovjedniku; zašto to i danas ne bi bili?“³⁶ A muslimani, koji su patrolirali u fašističkoj uniformi podsjećali su Austrijanca Kolleggera na „njemačke vrijednosti“, kao „besprijekoran red“ i „vojnički duh“.³⁷

U svojim memoarima Neubacher je utvrdio činjenicu, da su mnogi jugoistočni Evropljani dovodili u vezu, kako Wehrmacht tako i Oružane SS-trupe sa austrougarskom Armijom iz Prvog svjetskog rata.³⁸ Personalne isprepletenosti između Bosanaca i Austrijanaca, koji su služili u obje vojske, najprije u austrijskoj Armiji i kasnije u Oružanim SS-trupama, bile su mnogobrojne. Očit primjer toga je komandir pionirskog bataljona bosanske oružane SS-divizije, SS-kapetan Oskar Kirchbaum, koji je služio, kako u Carsko-kraljevskoj armiji, tako i u Jugoslovenskoj armiji između dva rata i kasnije u 13. oružanoj brdskoj diviziji.

Upravo u četiri jugoistočno-evropske divizije „Handžar“, „Kama“, „Skenderbeg“ i „Prinz Eugen“ i zapovjednici su postavljani od strane nacional-socijalista, koji su već u Habsburškoj armiji sakupili iskustva o jugoistočno-evropskom prostoru; tako npr. Artur Phleps, koji je najprije bio angažovan kao komandant Divizije 7. SS-dobrovoljačke brdske divizije „Prinz Eugen“ i kome je od sredine 1943. u kontekstu formiranja V.SS-brdskog korpusa podređena i bosanska Divizija „Handžar“. I u privrednim i diplomatskim stvarima bivša su carsko-kraljevska lica bila rado viđena: tako npr. već pomenuti Hermann Neubacher, koji je prije njegovog angažmana kao „specijalni izaslanik za Jugo-istok“ bio gradonačelnik Beča i u Prvom svjetskom ratu kao oficir zapovijedao jednom hrvatskom satnijom, ili Franz Scheiger, koji je služio kao oficir Generalštaba u austrougarskoj Armiji, a kasnije bio trgovinski ataše njemačkog izaslanstva u Tirani i, na koncu, politički savjetnik za albanska pitanja pri Ministarstvu vanjskih poslova.³⁹ Ovo postupanje pokazuje da nacional-socijalisti ulažu napore da održe kontinuitet u odnosu na Austro-Ugarsku i da, tako, pridobiju povjerenje Bosanaca.

Na koncu su, međutim, iskustva nasilja, koja je Drugi svjetski rat donio sa sobom, u mnogome bila još brutalnija – ako se ratno nasilje i prostori nasilja uopće mogu mjeriti. Bernwald, na sljedeći način opisuje iskustvo i sjećanje jednog Bosanca koji je bio involviran u ratna dejstva Austro-Ugarske i Trećeg Reicha: „Šta je bila razlika između Prvog i Drugog svjetskog rata? Prvi Svjetski rat se, prema pripovijedanjima i sa stanovišta mog oca, u odnosu na rusko ratište, sastojao, od niza lukavo vođenih ratnih dejstava, iz kojih, međutim, ljudskost još nije bila potpuno izopćena. Nasuprot tome, Drugi svjetski rat, kojeg sam i sam doživio, bio je nemilosrdan, okrutan i nečovječan.“⁴⁰

Kao i prije dobrih 25 godina ranije austrougarska Armija, i njemački Wehrmacht i Oružane SS-trupe bile su osuđene na propast: u jesen 1944. došlo je do masovnog dezertiranja u bosanskim

³⁶ Bernwald, Muslimani, S. 132.

³⁷ Kollegger, Albaniens Wiedergeburt, S. 57f.

³⁸ Usporedi Neubacher o Franzu von Scheigeru u: Neubacher, Specijalni nalog Jugo-istok, S. 108

³⁹ Usporedi ebd., S. 107, Usporedi i Kasmi, Marenglen, Njemačka okupacija u Albaniji, Potsdam 2013, S. 13.

⁴⁰ Bernwald, Muslimani, S. 15

oružanim SS-divizijama „Handžar“⁴¹. I ovdje su neki od dezertera, koji su u posljednjoj minuti htjeli da spase svoj život, pred očima imali neuspjeh i propast Dunavske monarhije na kraju Prvog svjetskog rata.

⁴¹ Voditelj referatske grupe Inland II Horst Wagner izvjestio je u oktobru 1944. kod Izaslanstva u Budimpešti „raspadanje“ bošnjačkih divizija. Uporedi Voditelj referatske grupe Inland II Horst Wagner Izaslanstvu Budimpešta, 6.10.1944, PAAA Inland IIg R100998. Ostatci Divizije „Handžar“ su trebali biti raspušteni, a propaganda obustavljena. Usporedi izaslanik Kasche za AA, 27.10.1944, PAAA Inland IIg R100998, H297359.

Religijska autonomija muslimana u Bosni i Hercegovini i mađarska politika oko 1900. godine (promjene slike o Bosni u mađarskoj javnosti)

Dr. Imre Röss (Institut za historiju Mađarske akademije nauka)

Geneza i širenje idealizirane slike o Bosni (1883-1900)

U mađarskoj javnosti, koja je zaposjedanje osmanskih provincija Bosne i Hercegovine od Habsburške monarhije većinom odbijala i, zbog toga, u svim prilikama koje bi se ukazale, iskazivala svoje nezadovoljstvo, prevladavalo je vezivanje ovih toponima za orijentalnu zaostalost, beskorisno financijsko opterećenje i domovinu krvave mržnje. Ove negativne predodžbe o Bosni nastale su, najprije, zbog izvještavanja o gnusnim izgredima za vrijeme ustanka u godinama 1875-78. Dodatno, dolazile su i vijesti o podmuklom oružanom otporu bosanskih muslimana i o, na temelju njega, pretrpljenim ogromnim gubicima okupatorske armije koja je djelovala. Zaprepaštenje mađarskog društva stanjem u Bosni potkrijepili su i revolti protiv austro-ugarske uprave, koji su se ponavljali u prvim godinama okupacije.

Kada je Benjamin Kallay 1882. godine imenovan za zajedničkog ministra financija, u Mađarskoj je on kao ličnost nailazio na manje poštovanja, a kao političar je žigosan lošim ugledom Pokrajine kojom je upravljao. Glavni razlog njegove nepopularnosti u domovini bio je, prije svega to što se svojim publicističkim poslanicama i govorima u Parlamentu za vrijeme velike Orijentalne krize u periodu 1876-1878 jednako postavio spram vladajuće nekritične slijepa naklonjenosti prema Turcima slobodoumne vladajuće stranke i opozicionih 48-maša - Stranke za nezavisnost. Njegovi napisi i govori bez fraza bili su naučna razmatranja o historiji i perspektivama slavenskog nacionalnog razvoja. Naučni argumenti jedva da su imali neko djelovanje u mađarskom Parlamentu, njegove kolege parlamentarci su čak sumnjali u njegove naučne sposobnosti, a njegova su istraživanja o srpskoj historiji postala meta ciničnog prijezira.

Benjamin Kallay, dakle, u momentu imenovanja na poziciju zajedničkog ministra financija, nije raspolagao značajnim stranačko-političkim utemeljenjem i političkom podrškom u Mađarskoj. Od austrijsko-ugarske nagodbe on je čak bio prvi mađarski zajednički ministar koji je svoju bečku službu preuzeo, uz rezervu i protiv kandidata mađarskog premijera, Kalmana Tisze. On je ovaj nedostatak nadomjestio, tako što je svjesno stvarao pozitivnu sliku o sebi kao političaru i učenoj ličnosti, koja uspješno modernizira i europeizira Pokrajine kojima je upravljao. Ova kontinuirana, dugotrajna i uvijek sa novim elementima dopunjavana akcija građenja imidža, razvijala se u tri pravca:

1. U Mađarskoj se pokušavalo da se lična nepopularnost zajedničkog ministra financija Benjamina Kallaya prevaziđe ciljanim nadstranačkim javnim priredbama, te da se tako rasprši mađarsko nepovjerenje prema njegovoj bečkoj funkciji.
2. Kako u austrijskoj, tako i u mađarskoj polovini Carevine je, indirektnim utjecajem na štampu i ciljanim paralelnim akcijama, poticano pomirenje javnosti sa okupacijom, a okupirane pokrajine predstavljane su kao dodatno tržište za plasman roba, kao područje za unosne investicije i kao primamljiv kulturni krajolik.
3. Stalno i ubjedljivo prezentiranje rezultata bosanske modernizacije u domaćoj i stranoj štampi, odnosno omogućavanje evropskoj naučnoj eliti da putem velikih međunarodnih događaja u Sarajevu, a širokim građanskim slojevima i poticanjem turističkih posjeta Bosni i Hercegovini, ostvari lično iskustvo bosanskih odnosa.

Sve veće uvažavanje Kallaya u mađarskoj štampi ni izdaleka nije bilo posljedica rada novinara koje je kupio bečki Ured za štampu, pošto je tamo važnu ulogu igrala grupa mađarskih intelektualca koji su se sociološki mogli dobro odrediti kao tzv. etatistički mladi liberali. Ovi novinari, koji su djelovali i literarno, svojim su redovnim pozitivnim, ponekad ironično obojenim prikazivanjem modernih postignuća u Bosni pomirili mađarsku javnost sa okupacijom. Paralelno uz prihvaćanje Kallaya u domovini, uslijedilo je njegovo priznavanje kao učenog ministra u bečkoj štampi, u kojoj se jasno očitovala i snažna intelektualna solidarnost.

Kallayeva pozitivna bosanska politika o imidžu zemlje se u međunarodnim razmjerama, od početka, usmjeravala ka Francuskoj. Koncem 19. vijeka francuska je orijentacija postala još jača kada je Kallay u Parizu osnovao vlastito bosansko predstavništvo. Više od jednog desetljeća, od 1892. do 1904. Henri Moser, jedan švicarski orijentalist i trgovac, radio je kao predstavnik Bosne u Parizu. Bosansko predstavništvo u Parizu razvilo je višestranu vanjsko-trgovinsku i djelatnost utjecaja na medije. Najvažniji Moserov zadatak bila je priprema samostalnog sudjelovanja Bosne i Hercegovine na pripremi vlastitog izložbenog paviljona na Svjetskoj izložbi u Parizu 1900. godine.

Opće međunarodno priznanje i povoljan medijski eho glede napretka u razvoju Bosne je u doba smjene vjekova bilo moguće, jer ni jedna od velikih sila nije imala interesa da dva desetljeća nakon velike orijentalne krize ponovo postavlja bosansko pitanje, koje bi opet prouzrokovalo međunarodni konflikt. Međunarodno općenito cijenjeni Kallay istovremeno je, prije svega u Mađarskoj, skliznuo u jedan unutar-politički sukob, koji je uzdrmao i njegovu bečku ministarsku funkciju.

Motivi za negativno ocjenjivanje bosanskih odnosa u mađarskoj političkoj javnosti oko 1900. godine

Literarni opis zemlje koji je inicirao Kallay, a koji je sročila osoba od njegova povjerenja, zaposlena u Uredu za štampu bečkog Ministarstva vanjskih poslova, Janos Asboth 1880-tih godina, dala je temeljne informacije, koje su za mađarsku političku javnost bile relevantne do kraja Dvojne monarhije, o religijskim i socijalnim odnosima tri najvažnije etno-konfesionalne zajednice Bosne i Hercegovine. U ovom su djelu bosanski muslimani tretirani sa najvećom simpatijom. Prije svega su muslimanskoj aristokraciji podarena svojstva mađarskog plemstva i na njih su prenesene mađarske turkofilske emocije. I frekventno posjećivana Bosanska kuća na budimpeštanskoj Milenijskoj izložbi 1896. godine imala je pretežno muslimanski karakter i širokoj je mađarskoj javnosti posredovala pozitivnu sliku o muslimanima. Prisustvo Bosne i Hercegovine na ovoj velikoj Izložbi istovremeno je simboliziralo njenu historijsko-pravnu pripadnost ponovo uskrsavajućem Mađarskom carstvu. Ova idila milenijskih svečanosti uskoro je ometena žestokom debatom u mađarskom Predstavničkom domu o trgovinskoj i industrijskoj politici u Bosni i Hercegovini, a koju je izazvao ozloglašeni lobist u vezi sa južnoslavenskim pitanjima, advokat i opozicioni poslanik 48-maša - Stranke za nezavisnost, Soma Visontai, svojom interpelacijom u slučaju Sarkany. Zapravo se radilo u uobičajenom trgovinskom deliktu. Isporuke likera kupljenog u Bosni, prema uzorku robe, ispostavile su se kao, po kvalitetu, tako loše imitacije, da je budimpeštanski fabrikant sudski osuđen, u Bosni zbog krivotvorenja, a u Mađarskoj zbog prijetnji ministru Kallayu. Ovaj nadaleko razgranat pravni slučaj je, onda, od opozicionog poslanika Visontaija politički instrumentalizirana, da bi se javila kao prepreka plasmanu mađarskih industrijskih proizvoda u Bosni, a cijela Kallayeva bosanska politika bila

paušalno javno osuđena kao birokratska samovoljna vladavina sa „bachovskim i austrijskim žigom“. Time je, djelovanjem jednog utjecajnog dijela mađarske političke elite, prekinut neizrečeni konsenzus i gotovo 1,5 desetljeće duga prećutna podrška kallayevskoj politici Bosne. Ovaj proces promjene, koji je zatim obuhvatio i dio vladajuće stranke, bio je zapravo reakcija na pokušaje miješanja zajedničkog ministra financija, da se suprotstavi pretjeranom liberalizmu, separatističkoj privrednoj i financijskoj politici, kao i šovinističkim nastojanjima mađarskih vlada, i da se u saglasnosti sa Monarhom lojalni hrvatski ban Karoly Khuen-Hedervary učini mađarskim premijerom.

Kao što je poznato, krajem vijeka razvio se jak pokret bosanskih muslimana i pravoslavaca za promjenu Kallayeve politike u vezi sa religijom, kako bi se oslabio jak državni nadzor nad obje konfesije i postigla široka autonomija crkve i školstva. Jedan ugledni dio muslimanske elite uspostavio je veze sa mađarskom parlamentarnom opozicijom, te je 1900. godine brojna delegacija uglednih bosanskih muslimana došla u Budimpeštu na pola godine, kako bi svojim prisustvom pozitivno utjecala na mađarsku javnost i pridobila je za svoje želje i nakane. Stranka za nezavisnost i njen zagovornik Soma Visontai ne samo da se prihvatio podrške muslimanskim stvarima, nego su pokušali da, parlamentarnim postupanjem i koordiniranom kampanjom štampe, svrgnu dugo-službujućeg zajedničkog ministra financija. Duži boravak muslimanskih begova u Budimpešti bio je i društveni događaj, koji je imao odjeka u štampi, letcima, korespondenciji, dnevnicima i službenim aktima. Oni pokazuju uzajamne percepcije i političke argumentacije, kao i protiv-ofanzivu i utjecaj iz Beča na štampu, i dalje efekte i razmatranja muslimana u mađarskoj javnosti i politici.

Organizaciona struktura Islamske zajednice i „austrijsko naslijeđe“

Dr. Amir Duranović (Filosofski Fakultet Universitet Sarajevo)

Tokom 2016. godine navršit će se 138 godina od austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine prema odluci donesenoj na Berlinskom kongresu 1878. godine. Za razliku od dugotrajne osmanske administracije od nekoliko stoljeća, u proteklom skoro jednom i po stoljeću od Berlinskog kongresa do danas, Bosna i Hercegovina je prošla kroz više različitih, ali i međusobno ideološki suprotstavljenih državno-pravnih okvira. Bez obzira na više nego evidentne i česte promjene, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini spada u red rijetkih institucija koje su nadživjele ove velike promjene te postoji i danas. Iako još uvijek traju debate o tome koji bi kriteriji trebali biti najzastupljeniji u elaboraciji samoga početka postojanja Islamske zajednice, prema tvrdnji Mustafe Imamovića, pitanje „pravnog položaja i unutrašnje organizacije Islamske vjerske zajednice postavlja se tek nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine“. Time austro-ugarska intervencija u Bosni i Hercegovini postaje polazište za razumijevanje Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i kao „austrijskog naslijeđa“. S druge strane, posthabsburški državno-pravni okviri, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevina Jugoslavija i FNR/SFR Jugoslavija, svoje identitetsko samorazumijevanje i autorefleksiju gradile su, između ostalog, i na eliminiranju „strane intervencije“ u mnogim sferama javnog života, uključujući i odnos prema Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini. Zato je temeljna namjera ovoga rada pokazati koliko je austro-ugarska intervencija doprinijela izgradnji imidža Islamske zajednice kao „austrijskog naslijeđa“, a potom kako se taj imidž mijenjao te kako se to naslijeđe brisalo.

Savremeni vjerski a velikim dijelom i kulturni identitet bosanskohercegovačkih muslimana, rezultat je historijskog naslijeđa i vladavina dviju velikih imperija nad prostorom kojeg oni naseljavaju. Odlazak višestoljetne osmanske administracije, čije trajanje je odredilo vjerski i kulturološki identitet, i dolazak administracije Austro-Ugarske monarhije, pokrenuo je proces institucionalne organiziranosti bosanskohercegovačkih muslimana u zasebnu formu hijerarhijske vjerske organizacije. S ciljem realizacije preuzetih međunarodnih obaveza, austro-ugarska administracija je poduzimala niz koraka kako bi učvrstila svoju upravu u Bosni i Hercegovini. Od imenovanja prvog bosanskog muftije u postosmanskom periodu, 22. marta 1882. godine, preko ustanovljenja organizacijskih formi uprave vakufskih i vjerskih poslova 24. oktobra iste godine Naredbom Carskog i kraljevskog ministarstva finansija stvorena je Islamska zajednica. U prvi red austro-ugarskih postupaka spada i rješavanje preostalih otvorenih pitanja sa Osmanskim carstvom, odnosno osmanskim sultanom, koji je i dalje imao formalni suverenitet nad okupiranim teritorijem Bosne i Hercegovine. Nastojanje da se uredi odnosi bosanskohercegovačkih muslimana sa šejhu-l-islamom (vrhovnim vjerski autoritetom sunitskih muslimana) vidljivi su i tokom pregovora o usvajanju, ali i iz odredbi usvojene Carigradske (Novopazarske) konvencije iz aprila 1879. godine. Prilikom imenovanja prvog reisu-l-uleme Hilmi ef. Omerovića, austro-ugarski ministar grof Gyula Andrassy svojoj je Vladi sugerirao da bi se ovo pitanje moralo pažljivo čuvati „da ta stvar ne iskoči izvan kontrole pa da izgleda kao djelo Vlade, štaviše, Vlada se mora tako ponašati da se vidi da odluka BiH muslimana zavisi samo od njih samih“. U ovakvim postupcima austro-ugarske administracije Mustafa Imamović vidi nastojanje

Monarhije kako bi „Muslimane odvojila od Carigrada i tako učvrstila svoj položaj u okupiranoj zemlji“. Uslijedile su decenije borbe za autonomiju u vjerskim i vakufsko-mearifskim poslovima okončane odlukom Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu 15. aprila 1909. godine kada je ozakonjen Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova. Organizaciona struktura Islamske zajednice prema ovim je odredbama utemeljena na dvojnosti poslova, vjerskih i vakufsko-mearifskih od džematskih skupština i džematskih medžlisa, koji su birali kotarska vakufsko-mearifska povjerenstva, a koji su opet delegirali svoje predstavnike u Vakufsko-mearifski sabor. Vjerskim poslovima upravljao je Ulema medžlis na čijem se čelu nalazio reisu-l-ulema, a u svakom okružnom mjestu nalazio se muftija postavljen od Zemaljske vlade, a na prijedlog Ulema medžlisa. Prema odredbama statuta iz 1909. godine, izbor reisu-l-uleme išao je procedurom prema kojoj Hodžinska izborna kurija utvrđuje tri kandidata, o kojih bi austro-ugarski vladar imenovao jednog za reisu-l-ulemu. Kako su se lomila koplja oko ovih izbora najbolje se vidi na primjeru izbora Mehmeda Džemaludina Čauševića za reisu-l-ulemu 1913. godine.

Dvojnost poslova unutar organizacione strukture pratilo je dvojno porijeklo kadrova koji su upravljali ovim poslovima pa je tako cjelokupna historija Islamske zajednice obilježena aktivnom participacijom ulemanskog i laičkog osoblja u upravljanju Zajednicom, a vrlo često se između ove dvije struje vodila borba za prevlast. U osnovi, Islamska zajednica je sa ovakvom organizacionom strukturom doživjela krah Imperije koja ju je osnovala te se u novim okolnostima po okončanju Prvog svjetskog rata i formiranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca našla u novom državno-pravnom okviru i pred novim izazovima. Kako se može vidjeti iz navedenog, formalno organiziranje Islamske zajednice u zasebnu organizacionu strukturu pravni historičari uglavnom tretiraju kao jedan vid austro-ugarske intervencije u Bosni i Hercegovini, pa se Islamsku zajednicu kao instituciju tom smislu može posmatrati i kao rezultat takve intervencije.

Osnovno pravno polazište za određivanje položaja i organizacije Islamske zajednice u Kraljevini SHS bio je ugovor o miru sa Austrijom potpisan u Saint Germainu 10. septembra 1919. godine, poznatiji i pod nazivom Ugovor o zaštiti manjina, koji je na nivou međunarodnih obaveza regulirao pitanja prava muslimanskog stanovništva na teritoriju novoformirane države. U osnovi, Ugovor je § 10 garantirao muslimanima gotovo sve ono čemu su težili. Vrijeme do početka Drugog svjetskog rata u historiografiji se obično dijeli na tri perioda karakteristična po odnosu države prema Islamskoj zajednici, od 1918. do 1929, zatim od 1929. do 1935. i od 1935. do 1941. godine. U prvom su zadržane organizacijske forme iz predjugoslavenskog perioda, u drugom je provedena organizacija na cijelom jugoslavenskom teritoriju i prvi put ustanovljen naziv „Islamska vjerska zajednica“, a treći period se obično naziva vremenom obnovljene autonomije. S obzirom da su se nakon ujedinjenja 1918. godine u novoj državi našli muslimani iz Bosne i Hercegovine zajedno sa muslimanima iz drugih dijelova Kraljevstva, političko nastojanje dinastije Karađorđevića bilo ostvariti institucionalno jedinstvo Islamske zajednice na cijelom jugoslavenskom teritoriju što se najbolje vidjelo iz odredbi zakonodavstva usvojenog u vrijeme diktature kralja Aleksandra Karađorđevića. Rezultat takve politike bila je jedinstvena administracija Islamske zajednice. Promjene političkih odnosa nakon smrti kralja Aleksandra

odrazile su se i na zakonodavstvo i organizacionu strukuru Islamske zajednice. Islamska zajednica, ustalom kao ni druge institucije, nije tokom Drugog svjetskog rata prošla bez iskušenja, izazova, devastacije i organizacione destrukcije. Poslije rata, na ruševinama gotovo u potpunosti uništene vakufske imovine obnavljao se život Islamske zajednice, a istovremeno je tekao proces obnove i izgradnje države od 1945 – Demokratske federativne Jugoslavije, a ubrzo potom Federativne narodne republike Jugoslavije, koja je Ustavom iz 1946. proklamirala laičko načelo odvojenosti crkve i države na čemu se, u osnovi, završavala dimenzija pisanih propisa o njihovom međusobnom odnosu. Takvo je ustavno rješenje sve dimenzije odnosa na ovoj relaciji suštinski prepustilo sferi političke volje u kojoj je Komunistička partija Jugoslavije, kasnije Savez komunista, od ranije imala jasan stav - religija je nazadan pogled na svijet te treba biti u drugom planu. Sa stanovišta zakonodavne uređenosti odnosa između države i vjerskih zajednica, Jugoslavija je više od dotadašnjeg ustavnog rješenja ponudila 1953. godine Zakonom o pravnom položaju vjerskih zajednica.

Prvi ustav Islamske zajednice usvojen po okončanju Drugog svjetskog rata, odnosno 1947. godine, dominantno je bio rezultat društveno-političkih odnosa nastalih na ideološkom obrascu novoformiranih političkih struktura čiji su nosioci bili pripadnici Komunističke partije Jugoslavije. Društveno-politički odnosi u periodu nakon 1953. godine u Bosni i Hercegovini zajedno sa stanjem u Islamskoj zajednici ukazuju na mogućnost detaljnije analize promjena koje je doživjela organizaciona struktura Islamske zajednice do 1974. godine, a i poslije. Naime, u navedenom vremenskom okviru, temeljni pravni akt Islamske zajednice, koji definira i pitanje njene organizacione strukture, promijenjen je u dva navrata, prvi put 13. jula 1959, a zatim deceniju kasnije, 1969. godine.

Već do kraja maja 1958. godine na relaciji između Islamske zajednice i državnih institucija odvijala se veoma česta komunikacija koja je urodila konkretnim prijedlozima koji su se odnosili na izmjene organizacione sheme Islamske zajednice. Svaki akt kojim se razmatralo pitanje reorganizacije sadržavao je u sebi i određenu prethistoriju razmatranog pitanja na način da su bili predstavljeni nastanak, razvoj i trenutno stanje pojedinih institucija u organizacionoj strukturi Islamske zajednice. Vrijedno je naglasiti kako se većina analiziranih dokumenata vezanih za navedenu problematiku poziva na zastarjelost i prevaziđenost pojedinih institucija unutar Islamske zajednice. Štaviše, pojedinim se ustavnim rješenjima kao mana spočitavaju vezanost za predratni monarhistički oblik uređenja države, „austrijsko porijeklo“ te uloga Mehmeda Spahe u njihovom nastanku. U nastavku ovakve argumentacijske linije često je naglašavano nepostojanje slične terminologije u zemljama u kojima dominantno žive muslimani (npr. reisu-l-ulema, ulema medžlis i sl) te rezultate iz životne prakse pojedinih institucija koje je bilo potrebno prilagoditi „današnjoj našoj stvarnosti“. Prilagođavanje organizacione strukture Islamske zajednice „današnjoj našoj stvarnosti“ podrazumijevalo je i, kako se može vidjeti iz više primjera, nastojanje da se nazivi organa u organizacionoj strukturi unificiraju, ali i da se pojedini nazivi iz prethodnog perioda u potpunosti izbrišu, odnosno, da se ustanove novi. Predloženim izmjenama poslove Ulema medžlisa preuzeo bi muftija za odnosnu republiku kojega bi birao Vakufski sabor na način na koji je birao članove Ulema medžlisa. Nadalje je bilo predviđeno da muftija ima svoj savjet sačinjen od glavnih imama čiji bi ukupan broj u savjetu bio naknadno propisan za sve

četiri republike. Obrazloženje ove izmjene argumentirano je islamskom tradicijom postojanja institucije muftije koja „ima vrijednost kod muslimana“ i koja je postojala sve „do 1935. godine, odnosno do dolaska JRZ-e [Jugoslovenska radikalna zajednica, op. a] na vlast u kojoj je [Mehmed] Spaho bio važan faktor“. Dalje je navedeno kako je Spahina intervencija da se ukine institucija muftije bila povezana sa nastojanjem da se Fehim Spaho, Mehmedov brat, imenuje na mjesto reisu-l-uleme, ali se ukidanjem muftija nastojalo preduprijeti opoziciono držanje prema ne toliko popularnom Fehimu Spahi. Također je naglašeno kako je ustanova muftije veoma popularna te kako se očekuje da će biti pozitivno prihvaćena u svim republikama. Osim toga, navedeno je kako je institucija Ulema medžlisa „austrijskog porijekla“ te da nema presedana. Inače, prilikom formiranja Ulema medžlis se sastojao od četiri člana koje je imenovao vladar Austro-Ugarske monarhije. Upravljanje i nadzor nad poslovima unutar Islamske zajednice bili su u okviru nadležnosti Ulema medžlisa. Samo formiranje Ulema medžlisa, pak, imalo je svoje specifičnosti barem u dva aspekta. Institucionalno rješenje Ulema medžlisa na čijem čelu se nalazio reisu-l-ulema nije imalo sličnu paralelu niti kod jedne druge balkanske zajednice muslimana u postosmanskome periodu. A Ulema medžlis je, kao tijelo, ustanovljeno s ciljem zajedničkog rješavanja muslimanskih pitanja zajedno sa čelnim čovjekom Islamske zajednice, reisu-l-ulemom. U drugim balkanskim zemljama, postosmanske muslimanske zajednice zadržale su instituciju glavnog muftije, a sva druga hijerarhijska zvanja također su bila jednaka kao u vrijeme osmanske administracije.

Što se tiče poslova koje je Ulema medžlis obavljao i načina na koji su poslovi izvršavani, naglašeno je kako je „praksa pokazala besmislenost postojanja te ustanove u kojoj pored nekoliko ljudi samo jedan stvarno radi pa nema potrebe da ustanova sa dva ili tri čovjeka [postoji] a uz to su suvišni i izdaci na održavanje tih bez potrebe privilegijanih ljudi. Uslijed ukidanja mekteba i prestanka rada medresa i tekija, nadležnost Ulema – medžlisa je danas veoma ograničena“. Više puta spomenuto „austrijsko porijeklo“ pojedinih organizacionih formi u strukturi Islamske zajednice, bilo je motiv komunističkoj političkoj eliti da unese strukturalne izmjene kojim bi se brisale odredbe iz kojih se dalo naslutiti „austrijsko porijeklo“. U vrijeme priprema za izmjene ustava Islamske zajednice i ustanovljenje nove organizacione sheme, isticano je kako je „najveći dio tih propisa zadržan [je] sve do danas a naročito organizacija i terminologija onako, kako je to uvedeno još za Austrougarske vladavine. Primjera radi navodimo da je i sam naziv Reis-ul-ulema potekao za te vladavine. Isti je slučaj i sa Ulema-medžlisom, mada ti nazivi ne postoje nigdje, ni u jednoj islamskoj vjerskoj zajednici van naše zemlje“.

Iz Izvještaja Komisije za izradu Nacrta izmjena i dopuna Ustava Islamske vjerske zajednice vidimo da je Komisija bila rukovođena principima provođenja „unifikacije opštih propisa za rad organa IVZ“ na cijelom teritoriju Jugoslavije s ciljem uvođenja istih naziva organa i ustanova. Pored navedenog, Komisija je ponudila rješenja kojim bi se objedinili do tada odvojeni organi za vjerske i imovinske poslove, zatim je ponudila zadržavanje principa izbornosti unutar struktura Islamske zajednice i sl. U konačnici, usvajanjem novog ustava Islamske zajednice 1959. godine, ustanovljena je prilično centralizirana organizaciona struktura, a uz ranije imenovano novo rukovodstvo Islamske zajednice, ostvarena je jedna od osnovnih intencija komunističke političke elite: efektivna kontrola nad Islamskom zajednicom. Pored ostvarenja efektivne kontrole, u

ideološkom pogledu je učinjeno više konkretnih poteza kojim bi se, u terminološkom pogledu, izbrisali ostaci „austrijskog naslijeđa“, ali i ustanovili novi nazivi. Analizom novih naziva za pojedina tijela unutar organizacione sheme Islamske zajednice vidljivo je kako komunistička politička elita uvodi terminologiju karakterističnu za društveno-politički poredak ustanovljen nakon okončanja Drugog svjetskog rata 1945. godine. Tako se češće susreću termini kao što je „odbor“, zatim „izvršni odbor“ i sl, odnosno, terminologija pogodnija socijalističkom društveno-političkom poretku. Kako je već naprijed navedeno, poslije organizacionih promjena iz 1959. godine, Islamska zajednica je deceniju kasnije, dakle 1969. godine, dobila novi ustav, ali se organizaciona struktura, ali ni terminologija nije značajnije mijenjala kao što je to bio slučaj sa izmjenama iz 1959. godine. Nakon 1969. godine, ustav Islamske zajednice promijenjen je u bitno drugačijem kontekstu na vanrednom zasjedanju Vrhovnog sabora Islamske zajednice u SFRJ 12. aprila 1990. godine u Sarajevu. Tek je ovim, tzv. Ramazanskim ustavom, izvršena temeljna reorganizacija Islamske zajednice.

Ovim se radom nastojalo pokazati kako je Islamska zajednica kao zasebna hijerarhijska struktura formirana nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, vremenom dobila sadržajne oblike koji su je, kako se moglo vidjeti, karakterizirali i kao dio „austrijskog naslijeđa“. S obzirom da je krajem Prvog svjetskog rata nestalo Austro-Ugarske monarhije, a Islamska zajednica nastavila svoj život u novom državno-pravnom okviru, prvo Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca/ Kraljini Jugoslaviji, a nakon Drugog svjetskog rata i u FNR/SFR Jugoslaviji, analizom promjena organizacione strukture Islamske zajednice pokazuje se brisanje „austrijskog naslijeđa“ kroz temeljite izmjene organizacione strukture Islamske zajednice. U osnovi ovaj rad nudi jednu vrstu historijskog pregleda ključnih izmjena organizacione strukture Islamske zajednice uvjetovanih, prije svega, čestim promjenama državno-pravnih okvira i smjenama različitih ideologija, ali za temu „austrijskog naslijeđa“ nudi detaljniji pogled u pristup i metod kojim se „austrijsko porijeklo“ brisalo iz ključnih organizacionih akata Islamske zajednice. U tom pogledu se posebno izdvajaju promjene donesene 1959. godine u ambijentu dugotrajnog aplaudiranja i klicanja novom društveno-političkom poretku i ključnim političkim akterima. Nepostojanje teme „austrijskog porijekla“ u raspravama i promjenama organizacionih akata Islamske zajednice nakon 1959. godine pokazuje kako je tim promjenama „austrijsko porijeklo“ praktično ukinuto kao tema i skinuto s dnevnog reda.

Literatura

*Arhiv Jugoslavije (AJ), Savezna komisija za verska pitanja (SKVP) * Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji, god. X, br. 7-9, juli-septembar 1959 * Muhamed Salkić, Ustavi Islamske zajednice. Sarajevo: El Kalem, 2001 * Momir Stojković (prir.), Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996. Dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. I tom (1876-1918). Beograd: Službeni glasnik, 1998 * Denis Bećirović, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme avnojevske Jugoslavije. Zagreb – Sarajevo: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku Županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb – Institut za istoriju Sarajevo, 2012 * Bošnjačko pitanje. Sarajevo: Uprava za*

*moral Generalštaba ARBiH, 1995 * Amir Duranović, Islamska zajednica u društveno-političkom životu Bosne i Hercegovine od 1953. do 1974. godine. Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 24. decembra 2015. godine * Amir Duranović, "Imenovanje Sulejmana ef. Kemure za reisu-l-ulemu Islamske vjerske zajednice u FNRJ", Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada - zbornik radova Sarajevo/Gradačac: Institut za istoriju Sarajevo – JU Javna biblioteka "Alija Isaković" Gradačac – University Press Sarajevo, 2010, 347-356 * Enes Durmišević, Uspostava i pravni položaj Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: 1882-1899. Sarajevo: Magistrat, 2002 * Zlatko Hasanbegović, „»Spahina« Islamska vjerska zajednica. Između obnove vakufske autonomije i stranačkog nadzora 1935.-1938." Historijski zbornik, god. LXIII, br. 2, 489-520 * Zlatko Hasanbegović, „O pokušajima donošenja Ustava Islamske vjerske zajednice u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" Časopis za suvremenu povijest, 33/1, 2001, 75-90 **

*Mustafa Imamović, „Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini i bivšoj Jugoslaviji (skica za historiju)". Glasnik Rijasetu Islamske zajednice, br. 1-2, 1992, 90-101 * Mustafa Imamović, „Pravni položaj i organizacija Islamske zajednice u Jugoslaviji 1918.-1941. godine". Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, god. XL, 1998, 157-177 * Mustafa Imamović, „Pregled razvitka Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", u: Bošnjачko pitanje. Sarajevo: Uprava za moral Generalštaba ARBiH, 1995 * Adnan Jahić, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941). Zagreb: Bošnjачka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku Županiju – Islamska zajednica u Hrvatskoj, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010 * Adnan Jahić, „Obnova autonomije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1936. godine". Prilozi, 37/2008, 95-111 * Adnan Jahić, „O imenovanju Džemaludina Čauševića za reisul-ulemu 1913. godine", Prilozi, 41/2012, 59-78 * Fikret Karčić, The Other European Muslims: A Bosnian Experience. Sarajevo: Centar za napredne studije, 2015, 125-152 * Nada Kisić Kolanović, Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, 2009 * Omer Nakičević (prir.), Istorijski razvoj institucije Rijasetu. Sarajevo, 1996 * Радмила Радић, Држава и верске заједнице 1945-1970 Први део: 1945-1953. Београд: Институт за нову историју Србије, 2002 * Nijaz M. Šukrić, Organizacija i oblici vjerskoprosvjernog života muslimana Bosne i Hercegovine od 1945. do 1976. godine. Sarajevo. Fakultet islamskih nauka – El Kalem, 2006.*

LUDWIG BOLTZMANN-INSTITUTE FOR
HISTORICAL SOCIAL SCIENCE
HISTORY CLUSTER

FWF

Der Wissenschaftsfonds.

gs-tvornica mašina travnik d.d.
www.gs-tmt.com

FCL

FABRIKA CEMENTA LUKAVAC

MERKUR
OSIGURANJE

Julius Meinl